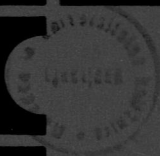

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XVIII — leto 1972/73 — št. 4

Jezik in slovstvo

Letnik XVIII, številka 4

Ljubljana, januar 1972/73

Časopis izhaja od oktobra do maja (8 števil)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Franc Jakopin, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Milan Dolgan (metodika), Franc Jakopin (jezikoslovje), Matjaž Kmecl (slovstvena zgodovina)

Tehnični urednik: Ivo Graul

Tiska AERO, kemična in grafična industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 50100-678-45015

Letna naročnina 32.— din, polletna 16.— din, posamezna številka 4.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, 16.— din

Za tujino celoletna naročnina 48.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Po mnenju Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto Ljubljana, št. 421-1/72 z dne 10. 1. 1973 je revija Jezik in slovstvo oproščena prometnega davka

Vsebina četrte številke

Razprave in članki

- 121 *Janez Rotar* Prevajanje iz hrvaške in srbske književnosti v slovenščino po letu 1945
- 128 *Mitja Skubic* Norma in sistem
- 133 *Vera Brnčič* Mojster in Margareta Mihaila Bulgakova
- 139 *Na robu srbohrvatskega (in slovenskega) etimološkega slovarja — France Bezlaj* Sbh. *gùmati*; sbh. dial. *jalovišće*
- 142 *Mitja Skubic* Profesor Stanko Škerlj — osemdesetletnik
- 144 *Matjaž Kmecl* Tine Orel ob šestdesetem letu

Zapiski, ocene in poročila

- 145 *Franc Jakopin* Ob monografiji o besednih zvezah v beloruščini
- 147 *Stane Suhadolnik* Ali terjati ali zahtevati?
- 149 *Berta Golob* Primer ocenjevanja
- 151 *Pavle Merku* Načelne misli Jana Baudouina de Courtenaya
- 152 *A. P.* Slovesnost v Derendingenu
- 4/3 V oceno smo prejeli

PREVAJANJE IZ HRVAŠKE IN SRBSKE KNJIŽEVNOSTI V SLOVENŠČINO PO LETU 1945

Zavedam se, da gre za dve književnosti — tradicionalno gledano — in da bi ju bilo treba obravnavati ločeno. Da prevajana dela obravnavam neločeno, so razlogi naslednji: 1. bibliografsko so dela obravnavana skupaj, 2. prevajalci iz hrvaškosrbskega oziroma srbohhrvaškega jezika so enakomerno usmerjeni na vsa geografska in nacionalna območja tega jezikovnega področja, na Hrvaško, Bosno in Hercegovino, Srbijo in Črno goro, 3. iz enotne obravnave izhajajo tudi spontani kriteriji, obenem pa prevajalci dosledno spoštujejo pripadnost avtorjev tej ali oni književnosti.

Prevajanje po letu 1945 je bolj ali manj organsko nadaljevanje slovenskega prevajalskega dela iz obdobja med vojnama. To smemo trditi na temelju dveh opazovanj: Prevajalci prvih povojnih let so se s prevajanjem prizadevno ukvarjali že v predvojnem obdobju (A. Gradnik, I. Gruđen, M. Kmetova, P. Flerè, F. Albreht, D. Ravljen, J. Zupančič, B. Borko, M. Rupel, V. Kralj, Sil. Škerlj, J. Vidmar, L. Novy, L. Mrzel in še nekateri drugi). Drugič: Usmeritev teh prevajalcev je ostala organska in se je prva povojna leta posvečala predvsem antologijskim delom hrvaške in srbske književnosti 19. stoletja, v opazno manjši meri pa delom iz tega stoletja. Dokler je dejavnost te prevajalske generacije bila močna in je nekaj let po vojni tudi rastla, je dajala osnovni ton celotnemu prevajalstvu iz omenjenih književnosti. Po njihovi zaslugi imamo v obdobju do leta 1954 iz hrvaške in srbske književnosti 19. stol. in iz folklorne književnosti prevedena skoraj vsa poglobitna antologijska dela.

Seveda bi bilo zgrešeno misliti, da je bila v teh letih sodobna literatura docela zanemarjena in nezapažena. Nasprotno, isti prevajalci in nekateri prevajalci iz prve povojne generacije prevajalcev (J. Moder, T. Potokar, S. Šali, J. Udo- vič, M. Javornik) so prevedli tudi vrsto najpomembnejših sodobnih literarnih del (I. Andrić) ter memoarna in patriotska ter političnopublicistična dela tega časa, npr. Dedijer, Čolaković, Kulenović, Pijade, Djilas in drugi.

Prav v tem času, na prehodu iz prvega v drugo povojno desetletje, pa nastopi v slovenskem prevajanju iz srbskega in hrvaškega leposlovja očitna kriza, ki se ne kaže le v kritično nizkem številu knjižnih izdaj in v zmanjšanem deležu prevodnih besedil v revialnem tisku, ampak tudi v tem, da so namesto izrazito antologijskih del iz preteklosti prišla v ospredje manj pomembna dela iz preteklosti z izrazitejšo nacionalnoromantično, pedagoško ali ideološko vsebino (Šenoa, Nagelj s pesnikovega groba, Prekletstvo; Veselinović, Hajduk Stanko; Jakovljević, Srbska trilogija, itd.). Še posebej pa se stiska zrcali v tem, da se pojavi nesorazmerna orientacija na mladinsko književnost.

* Slovenska bibliografija bi vsaj v stvarnih kazalnih morala uporabljati tudi iztočnici »hrvaška književnost«, »hrvaška kritika«, ne le »srbska in hrvaška...«

Kriza je torej nastopila kljub temu, da so že prva povojna leta prevajana tudi dela iz 20. stoletja in iz obdobja med vojnama, npr. Cesarec, Kolar, V. Petrović, Krleža. Že leta 1950 je izšla tudi sodobna prozna antologija, Hrvaški povojni novelisti, ki sta jo pripravila S. Kolar in M. Matković, s spremno besedo pa jo je opremil D. Tadijanović. Prav tako je revialni tisk takoj po vojni začel predstavljati hrvaške in srbske sodobnike, npr. Daviča, Kaštelana, M. Matkovića, Čosićev roman Daleč je sonce v prevodu M. Javornika je izšel že leta 1952, isto leto pa tudi Lalićeva Svatba. Vendar se ta smer, knjižne predstavitve hrvaških in srbskih povojnih pripovednikov, do leta 1955 ni mogla širše uveljaviti. Mor-da je eden od vzrokov v zamenjavi prevajalskih rodov. Najbolj oprijemljivo je dejstvo, da je v letih 1953 in 1954 število knjižnih prevodov padlo na minimum, nasproti poprejšnjemu številu osem do dvanajst knjig letno se je skrčilo na tri oziroma štiri. Leta 1954 imamo npr. po eno Zmajevu, Veselinovićevo, Šenoino knjigo in še knjigo I. Samokovlija Salomonova črka (v Potokarjevem prevodu). In prav ta knjiga je nekaka svetla točka in napoved nove smeri ali pa novega zagona. Po tem letu število knjig, izdanih v posameznem letu, namreč raste, celo precej skokovito, doseže število 20, pa tudi 30 (v letih 1959 do 1963), dokler se leta 1966 ne povzpne do številčne kulminacije, ko izide 32 knjig, od tega 10 v drugi izdaji.

Za to obdobje sta očitni dve tendenci. Očitno se uresničuje težnja nekaterih prevajalcev, da bi predstavili kvalitetna sodobna dela ter dela iz tridesetih let. V tem času izide prevod Čopičevega Proloma — Ognjeno leto, Čosićeve Korenine, Kalebov Čudoviti prah, M. Božića Kurlani, Krleževi Glembajevi (v predvojnem Albrehtovem in Vidmarjevem prevodu), Lalićevo Zlo proleće — Pomlad nad breznom, Davičev roman Beton in kresnice, N. Simića Kaj prinašajo reke, Branimira Čosića Pokošeno polje, Dončevićeva Kavarna Ivana Nepomuka, pa še 2. izdaja Andrićevih monumentalnih romanov in Čosićev Daleč je sonce ter še nekateri prevodi, med njimi Kovačičeva Jama.

Vrh pa ta, vsekakor nadvse pozitivna težnja, ki jo je T. Potokar izrazil v zapisku ob omenjeni antologiji hrvaških povojnih novelistov in nato še leta 1952 v zapisku o prevajanju iz hrvaške in srbske književnosti (NO 1952), doseže že leta 1962, ko je predstavljenih kar osem del trajne umetniške vrednosti avtorjev Andrića, Čosića, Krleža, Mažuranića, Njegoša, Šimunovića. Kaže, da je jugoslovansko »nobelovsko« leto vzpodbudno vplivalo na založnike, tako da so založniki in prizadevni prevajalci z zahtevnimi estetskimi kriteriji našli skupen jezik (J. Moder, M. Javornik, T. Potokar, S. Škerlj, S. Šali in nekateri drugi), ko so posredovali reprezentativna povojna in predvojna literarna dela.

Toda tudi druga tendenca, ki se je začela uveljavljati po letu 1963, ni ostala praznih rok. Podpirali so jo seveda založniki, ki želijo knjigo čimprej spraviti v denar. Našli so skupen jezik z nekaterimi drugimi prevajalci, ki so prevajali mladinsko, pedagoško, patriotično in zabavno usmerjeno književnost. V založništvu je očitno tako, da sta pedagoška in patriotična praktičnost in uporabnost boljša sodelavca komercialnosti kot pa visoki literarno estetski kriteriji. Ta resnica se je kazala tudi v tedanjem slovenskem prevajanju iz hrvaške in srbske književnosti ne samo glede knjižnih izdaj, marveč tudi v revialnem tisku. Založbe so od leta 1954 dalje vse pogosteje dajale prednost mladinski književnosti in tudi neslovenske založbe (Color, Naša djeca, Vuk Karadžić) so začele zalagati slo-

venski trg s prevodi v slovenščino (leta 1960 je 5 takih knjig izšlo zunaj Slovenije). Ta razvoj doseže kritično mejo leta 1964, ko je od 18 knjig kar 13 knjig s področja mladinske književnosti.

Vendar je v tem letu še doseženo nekakšno sorazmerje, saj smo tedaj dobili npr. Čosićeve Ločitve I, II. Naslednje leto je ravnotežje spet boljše, od 27 knjig je 13 mladinskih, med nemladinsko polovico pa so skoraj same izbrane knjige: Držičev Skopuh, Kalebov Čudoviti prah, Krleževe Balade Petrice Kerempuha, Lalićeva Lelejska gora, Oljačeva Molitev za moje brate, Njegošev Gorski venec v Gradnikovem prevodu in še 6 knjig izbranega dela Branka Ćopića. Podobno ravnotežje je opaziti tudi leta 1966, ko je izšlo celo 32 knjig, od katerih odpade 10 na Andrićeva zbrana dela (v 2. izdaji). Če si pobliže ogledamo plodove tega prevajalskega leta (iz mladinske je Striborov gozd Brlić Mažuranićeve, Ivana Kušana Domača naloga, Mirka Petrovića Dečki s troogelnega trga, potem je tu Bogdana Popovića Antologija novejše srbske lirike v Jurančičevi priredbi, roman M. Bulatovića Volk in zvon in J. Horvata Maček s čelado, Jakovljevićeva Srbska trilogija, Kovačičeva Jama in drugi spisi, v priredbi E. Štamparja Krleževa Gospoda Glembajevi (2. izdaja) in Vrnitev Filipa Latinovicza, Matavuljev Bakonja fra Brne (2. izd.), Tadijanovićeve pesmi Večer nad gradom in pesmi Desanke Maksimović, pa še Zlobčeva antologija Pesniki Bagdale), potem lahko resnično trdimo, da je med temi 32 knjigami lep izbor zahtevnega, pesniškega, pripovednega, zabavnega, patriotičnega, humorističnega in mladinskega branja.

Takšno ravnotežje pa je v naslednjih letih porušeno. V vzponu poreformnih gospodarskih naporov, leta 1968, je med šestnajstimi knjigami, kolikor jih to leto izide iz hrvaške in srbske književnosti, kar 11 mladinskih, ostale pa tvorijo 1 šolska knjiga, 1 iz NOB, 2 radijski igri in 1 v samozaložbi. Torej popolno pomanjkanje zahtevne literature. Razmere pa se že v naslednjem letu očitno popravijo, ko izide Oljačeva Kozara, B. Ćopića Orli vzlete zgodaj in Selimovićev roman Derviš in smrt. V naslednjih letih imamo vsakokrat kak posebno razveseljiv tekst, npr. morda Jare Ribnikarjeve roman Jan Nepomuk, gotovo Radoslava Daba antologijo poveljnega hrvaškega pesništva, posebno pa prevod Selimovićeve Trdnjave, ki je četrta knjiga tega sodobnega bosanskega romanopisca v slovenščini.

Po tem, žal preskopem literarnozgodovinskem pregledu prevodne dejavnosti po knjižnih izdajah, lahko sklenemo, da je slovensko prevajanje zadnjih 25 let zajelo velik del antologijskih besedil iz hrvaške in srbske književnosti iz časa realizma 19. stol. in moderne, manj pa iz književnosti med vojnima ter z manjšimi zakasnitvami večino najvidnejših del iz poveljnega literarnega ustvarjanja. Občutnejše vrzeli so za čas 20. in 30. let tega stoletja ter ob posameznih imenih poveljne literature, ki je prevajana precej neenotno in s preozko usmeritvijo na manjši krog ustvarjalcev. Pomembno je, da je prva generacija prevajalcev prevedla večino antologijskih del iz književnosti 19. stol. in iz 20. let tega stoletja. Ta dela so v naslednjem desetletju doživela ponovno izdajo (Mažuranić, Matavulj, Krleža, Nazor in še nekateri). Smelo bi se celo trditi, da je zasluga teh prevajalcev poleg drugega prav v tem, da so prevedli klasična dela, saj bi jih kasnejši čas po svoji usmerjenosti utegnil tudi spregledati. Pomembnost prve prevajalske generacije se zrcali tudi v tem, da imamo iz tega časa prevode klasičnih epskih in lirskih pesniških del, Mažuranića in Njegoša, dalje Kranjčevićeve

pesmi (vse to v odličnih Gradnikovih prepesnitvah), pa tudi Kovačićevo Jamo, Kulenovićevo Stojanko in še nekatera druga. S tem je bil podan genetično celovit izsek iz posameznih književnosti hrvaškosrbskega jezikovnega območja, zgrajena je bila osnova, na kateri se v kasnejših letih gradi in se more graditi danes sprotna prevajalska dejavnost iz posameznih književnosti. Hote ali pa nehote so bili s tako usmeritvijo na klasiko, od katere se izhaja k sodobnosti, sprejeti tudi dovolj čvrsti kriteriji, ki so bolj ali manj uspešno usmerjali prevajalce in založnike v kasnejših letih.

Vsekakor je v izvoru tega prevajanja opaziti organsko dinamičnost. Tega pa v vzporednem predstavljanju del iz mladinske književnosti žal ne moremo opaziti. Več kot eno desetletje prevladujejo ena in ista imena, večinoma iz rodov, ki so se v književnosti pojavili pred vojno in ki so bili po vojni v polnem ustvarjalnem vzponu in s potrebno afirmacijo. Le dvojje troje imen je starejših, npr. Zmaj, Nazor, J. Pavičić. Mlajši mladinski pisatelji, ki so se začeli uveljavljati po vojni (V. Čerkez, A. Martić, M. Matošec, P. Mardešić, V. Parun, D. Lukić in še nekateri), se širše uveljavijo šele v drugem prevajalskem desetletju. Tako seveda ni presenetljivo, da ima največ samostojnih knjig v slovenščini B. Ćopić (enako tudi v makedonščini), čeprav je na take in podobne enostranosti v prevajanju večkrat opozarjal T. Potokar (npr. LdP 1958, št. 193).

Knjižne izdaje prevodov iz hrvaške in srbske književnosti pa so le del zanimanja za te književnosti. Ne dosti manj obsežen in vsekakor ne manj vpliven reprezentant se kaže v revialnem tisku, saj ta tisk najbolj korespondira na črti pisatelj-prevajalec oz. kritik. Zanimanje pa se kaže tudi v predstavitvah gledaliških del, radijskih iger, v literarni in literarnozgodovinski publicistiki in kritiki, v šolskih izdajah, literarnih srečanjih, kolonijah in večerih.

Ravno revialna dejavnost je najširša panorama slovenskega zanimanja za hrvaško, srbsko in tudi makedonsko književnost, in sicer predvsem sodobno, v znatno manjši meri pa za predvojno, kar je razumljivo. Zato je mogoče trditi, da je prevajalska praksa, kot se zrcali po objavah v revialnem tisku, vedno bila za korak, dva pred ono v knjižnih izdajah. Izjema pri tem je le mladinska književnost, ki so jo tudi revije prikazovale preveč statično in omejeno na nekaj imen (B. Ćopić, D. Maksimović, D. Lukić, G. Vitez, M. Lovrak). To je še toliko očitnejše, ker so nemladinski pesniki in prozaisti v revialnem tisku letno zastopani z eno, dvema ali kvečjemu tremi enotami, medtem ko so nekatera imena iz mladinske književnosti zastopana leta in leta s petimi, šestimi ali celo desetimi enotami. Treba pa je takoj pripomniti, da so ponavadi prevajalci teh imen različni. Tako smemo sklepati, da je usmerjenost na ozek izbor mladinskih piscev posledica tako njihove uspešnosti kakor tudi slabe razgledanosti nekaterih slovenskih prevajalcev po hrvaški in srbski mladinski književnosti. Vztrajamo pa lahko pri ugotovitvah, da izbor sicer ni nepravilen, je pa preozek in zato ne upošteva vrste drugih bolj ali manj uveljavljenih mladinskih piscev.

Se pa ta neenakomernost nekako ublaži s pritegnitvijo novih imen in z uvedbo tako imenovane portretne panoramske predstavitve posameznih nemladinskih pesnikov. S takšno prakso predstavljanja sodobnih pesnikov iz hrvaške in srbske književnosti so začeli nekateri mlajši povojni prevajalci že leta 1950, J. Udo-
vič je npr. predstavil G. Krkleca (Obzornik, Naša sodobnost), M. Bor D. Cesa-

riča (NS). Že leta 1951 je J. Menart predstavil J. Kaštelana (Tifusarji, Beseda 1951). Prav revija mladih Beseda je od leta 1951 do 1956 znova in znova prinašala takšne izbrane pesniške portrete (tako je npr. Grün predstavil A. B. Šimića, C. Zlobec V. Parun in Floriko Štefan), pa tudi v drugih revijah srečamo pesniške panorame, npr. v Novih obzorjih leta 1952 je Potokarjev izbor iz sodobne hrvaške poezije, v Obzorniku pa P. Levec predstavi tri pesnike iz Sarajeva, L. Pavlovića, M. Žalico in I. Sarajlića.

Lahko trdimo, da je bil s po nekaj pesmimi predstavljen v letih po 1955, ko so takšne portretne objave prešle tudi v Revijo 57, v Perspektive, Našo sodobnost, Naše razglede in kasneje iz Novih obzorij v Dialoge, skoraj sleherni vidnejši pesniški ustvarjalec in da so se sproti med starejšimi povojnimi pojavljala tudi mlajša in najmlajša pesniška imena, kolikor niso bila celo favorizirana, če pregleđamo posamezne revije in študentski tisk. Ta povojna pesniška imena so: I. Sarajlić, V. Krmpotić, B. Tadijanović, V. Popa, S. Raičković, A. Šoljan, B. Timotijević, G. Janjušević, S. I. Lalić, M. Slaviček, D. Dragojević, S. Mihalić, M. Dizdar, B. Miljković, Lj. Simović, V. Krnjević, S. Vučićević, J. Pupačić; prevajali so jih njihovi slovenski sodobniki: J. Menart, C. Zlobec, L. Krakar, P. Levec, K. Kovič, C. Zagorski, F. Filipič, T. Pavček, I. Minatti, J. Šmit, S. Jug, V. Taufer, N. Grafenauer, F. Forstnerič, M. Kunej, B. Gjud, S. Vegri, M. Kolar, M. Kramberger, J. Čar, F. Zagoričnik in še drugi.

Med povojnimi pesniškimi imeni pa srečujemo, značilno da prav nekako v letih pesniške izrazne stiske (1965 do 1968), tudi imena predvojnih srbskih nadrealistov M. Dedinca (v prevodu M. Kolarja 1965, Dialogi), D. Matića (M. Kramberger, Dialogi 1966), M. Ristića (F. Zagoričnik, Problemi 1967) in spet D. Matića (F. Zagoričnik, Problemi 1968). Tako je bilo s krajšimi ali daljšimi izbori posamično predstavljenih v slovenskem revialnem tisku nad 52 pesniških imen. V 12 skupinskih predstavitev pa je bilo v teh letih iz hrvaške in srbske književnosti predstavljenih spet 90 imen, pri čemer so se seveda nekatera ponavljala.

Istočasno pa je bilo v revialnem tisku tudi dvakrat toliko proznih enot vsako leto, npr. kakih 30 pesniških in nad 60 proznih letno. Tudi tu so kriteriji podobni — poleg estetskih in literarno programskih ali celo nad njimi je v nekaterih revijah preočitno odločal pragmatizem mladinsko didaktične in patriotične narave. Tako se tudi tu skozi posamezna obdobja posamezna imena (B. Čopić, D. Jukić) pojavljajo z nesorazmernim številom enot, vendar ne tako očitno kot pri mladinski poeziji.

Seveda bi bilo sedaj na mestu vprašanje, kako je s samostojnimi knjižnimi antologijami hrvaškega in srbskega pesništva v slovenščini. Razumljivo je, da ni tolikšne širokopoteznosti kot v revialnem prevajanju in predstavljanju pesnikov. Po dobrem začetku s proznima antologijama — leta 1948 so izšli Srbski realisti v Gradnikovem prevodu in z uvodom V. Gligorića, leta 1950 pa že omenjena antologija Hrvaški povojni novelisti — bi pričakovali tudi pesniških antologij. Toda antologija je sama po sebi zahtevno delo, še posebej pa prevedena pesniška antologija, ki nikakor ne more biti plod enega prepesnjevalca, če gre za več različnih pesnikov v izvirniku. Tako je leta 1966 izšla sicer znamenita a sedaj že literarnozgodovinska Antologija novejše srbske lirike Bogdana Popovića v priredbi J. Jurančiča, potem pa še Zlobčeva antologija Pesniki Bagdale,

ki je torej področna. Širše zasnovana antologija, ki zajema celo vrsto ustvarjalcev nacionalne književnosti, je izšla šele lani, ko je v redakciji Radoslava Daba DSZ izdala Novejšo hrvaško poezijo s 26 povojnimi pesniki. Sledila ji bo, kot napovedujejo, antologija novejše srbske poezije.

Tudi samostojne pesniške knjižne izdaje hrvaških in srbskih avtorjev niso posebnost, vendar pa je izbor pretehtan in prepričljiv. Leta 1951 je izšla Gradnikova prepesnitev Mažuraničevega epa Smrt Smail age Čengića, naslednje leto Kulenovičeva Stojanka majka knežopoljska. Sledile so Pomladne pesmi D. Maksimović v prepevu L. Krakarja (1955), nato Kranjčevićeve Izbrane pesmi v Gradnikovem prevodu in z literarnozgodovinsko študijo E. Štamparja (1958), Lirika G. Krleca v Borkovi redakciji (1959), isto leto pa tudi Kovačičeva Jama v Pavčkovi prepesnitvi. Leta 1963 sta pri DZS izšli kar dve pomembni pesniški zbirki: O. Daviča Pesmi in V. Popa Stihi, obe v Zlobčevih prepesnitvah. Gradnik je svoje obsežno predvojno in povojno pesniško prevajanje iz hrvaške in srbske književnosti kronal s prepesnitvijo Njegoševega Gorskega venca, ki je izšel pri DZS 1965. Naslednje leto sta tu izšli dve trojezični pesniški zbirki, Tadijanovičeva Večer nad mestom (poslovenil I. Minatti) in D. Maksimović v prepesnitvi V. Tauferja. Po prvi, predvojni izdaji so izšle Balade Petrice Kerempuha dvakrat, ponovno v izvorniku, enkrat s spremno besedo B. Krefta, v kateri podrobno pojasnjuje in opisuje okoliščine, ki so privedle Krleža do tega, da je izdal zbirko v Sloveniji, druga je izšla pri Pomurski založbi z grafičnimi spremljavami J. Horvata-Jakija, obe pa v jezikovno izrazni obravnavi J. Jurančiča.

Kvaliteten izbor iz literarne zakladnice in sodobnosti se kaže tudi v dramski literaturi, žal pa je dramskih tekstov izšlo v knjižni obliki le malo. V prvih povojnih letih je bilo treba poiskati primernih tekstov za ljudska gledališča in prosvetne odre, ki imajo na Slovenskem dolgoletno tradicijo. Posegli so tudi po Nušiču, Zmaju (Krap) in celo K. Trifkoviću (Šolski nadzornik), medtem ko je komediografski klasik J. St. Popović stopil v slovenščini prvič na oder šele leta 1956 z Jaro meščanko oziroma Pogospodeno butico. Pogosto je bil na poklicnih in amaterskih odrih tudi Držić (Skopuh, Dundo Maroje oz. Boter Andraž v priredbi M. Rupla, Tripče da Utolče). Slovenski repertoar je sprejel Budaka (Metěž), J. Kulundžića (Slepci, Človek je dober), Krleža (Glembajevi, Aretej), Vojnovića (Ekvinokcij), S. Kolarja (Sedmorica v kleti, Svojega telesa gospodar), Begovića (Brez tretjega), Daviča (Pesem), D. Roksandića in dramska dela nekaterih manj znanih dramatikov. Posebej je treba omeniti, da je Glorija R. Marinkovića doživela svojo praižvedbo v celjskem gledališču leta 1955 in da je to delo še tudi naslednje leto bilo predmet publicističnih obravnav. Podobno obsežen je bil odmev ob Krleževem Areteju, žal pa ni naletelo na obširnejšo obravnavo dramsko delo D. Lebovića Nebeški odred (Haleluja).

Sploh je zanimivo tudi vprašanje, kakšno je kritično in publicistično spremljanje hrvaške in srbske književnosti bodisi ob izvornih izdajah bodisi ob prevodih. Treba je vedeti, da je slovensko kritično zanimanje za ti in za makedonsko književnost že dolgoletno. V času med vojnami so se nekateri najvidnejši kritiki ukvarjali z deli iz hrvaške in srbske književnosti. Po vojni se ta interes nadaljuje in stopnjuje, prihaja pa vse bolj iz vrst mlajših kritikov, publicistov in literarnih zgodovinarjev, ki ne pišejo le o prevedenih, marveč tudi o neprevedenih delih, npr. ob izidu Davičeve Pesme (F. Bohanec in B. Grabnar), Laličeve Svadbe

(J. Dokler), ob Oljačevi Molitvi za mojo braću (M. Prosenc), o dramskem prvencu V. Parun (J. Rotar); širši kritični odmev doživi Tadijanovičeva zbirka Blag dan žetve leta 1957 (T. Potokar, S. Šimenc), pa tudi proza M. Selimovića in Vj. Kaleb (G. Kocijan). Ravno ob Selimovičevi Tvrđavi se v kratkih mesecih po izidu v izvirniku pojavi razmeroma bogata kritična razprava v slovenščini: M. Matè v Naših razgledih, G. Kocijan v Sodobnosti, S. Šimenc v Prostoru in času, J. Rotar v Dialogih (sarajevski Izraz je njegov esej ponatisnil v prevodu). Sploh je precejšnje število slovenskih piscev, ki so po vojni pisali o delih hrvaške in srbske književnosti.

Zanimiv bi bil tudi pregled oziroma pretres kritik ob posameznem prevodu oz. knjigi. Nekatera dela so naletela na širši, druga spet na manjši odmev, redka pa so tista, o katerih ni bilo kritike ali poročila. Čeprav je število kritikov precej manjše kot prevajalcev, naj imenoma omenim le Toneta Potokarja, dolgoletnega zvestega kronista in poročevalca, pa tudi načrtnega usmerjevalca in prevajalca iz hrvaškosrbskega jezika, ki je vsa povojna leta vsestransko dejaven na tem področju (prim. T. Potokar: Prevodi iz hrvaščine in srbsčine. NO 1952; isti: O mednacionalnem sodelovanju na področju kulture. Dialogi 1968).

Ravno Tone Potokar je, poleg tega da je usmerjal v književnost med vojnama in v sodobnost, tudi tisti prevajalec, ki je skušal Slovencem sistematično predstaviti nekatere vrhove iz hrvaške in srbske literarne publicistike, podobno kot je Alojz Gradnik sistematično prevajal klasične epske in lirske verze. Od petih knjig slovstvene publicistike, ki so izšle doslej v slovenščini, je Potokar pripravil kar štiri. Leta 1951 je pri SKZ izšel njegov prevod Latkovičeve monografije Peter Petrović Njegoš, nato je izbral, uredil in z opombami opremil Izbrane eseje J. Škerlića (DZS 1959), leta 1961 sta izšli dve esejistični knjigi v njegovem prevodu: Eseji Miroslava Krlež (CZ) in Eseji in kritike M. Bogdanovića (DZS). Poleg teh štirih je izšla s področja literarne publicistike še Angažirana drama Slobodana Selenića, ki pa jo je prevedel V. Predan (Knjiž. MG Lj., 1970).

Literarnozgodovinski in literarnopublicistični prispevki kot predgovori posameznim knjižnim izdajam in po revijah niso maloštevilni. Kronološko so se vrstila naslednja imena z več objavami: Milan Rakočević, Janko Jurančič, E. Štampar, J. Dokler, J. Rotar, G. Kocijan, S. Šimenc, J. Pogačnik, M. Stojaković, V. Krnjević, M. Vaupotić, R. Dabo in še nekateri, kar pa spet zasluži poseben pretres.

Eno bistvenih vprašanj prevajanja je jezikovno-stilna in jezikovno-izrazna kvaliteta samega prevajanja ter pojmovna ustreznost. Zaradi najrazličnejših razlogov so se kritiki tega vprašanja izogibali, zelo redke so celo le bežne opombe na račun ustreznosti ali neustreznosti prevodov. Malo je pohval, še manj je graje, četudi bi bilo prav prvo potrebno, pa tudi drugo. Ob tako rekoč šolskem primeru stilno-jezikovne neustreznosti slovenskega prevoda Oljačevega romana Molitev za moje brate, ko je sicer soliden prevajalec poetično impresivni stilno-jezikovni medij v srbsčini zamenjal s faktografskim jezikom tradicionalnega realističnega izražanja v standardno oblikovanih stavkih slovenskega prevoda, sem obravnaval v prispevku Neizrabljene stilne možnosti slovenščine pri prevodu Molitve za moje brate (JiS 1966). Na znatne avtorizirane ali neavtorizirane spremembe z vnašanjem docela novih odstavkov v prevodu romana J. Ribnikarjeve Zašto vam je unakaženo lice, ki je v slovenščini naslovljen z Vrnil se bom, sem opo-

zori v kritiki v NS 1961. Primerov, da ima slovenski prevod drugačen naslov, kot ga ima izvirnik, je precej, čeprav to ni odločilno, posebno če je tak naslov avtoriziran. Medtem ko je vprašanje sloveniziranja proze vendarle v večini primerov mogoče objektivizirati, pa je vprašanje sloveniziranja verzov dosti bolj razsežno in se ga ni mogoče lotiti brez pretanjene razčlembе, ki se je pa doslej žal še nihče ni lotil. Opozorim naj le, da niso pogosti prevajalci, ki so ob svoje slovenjenje hrvaških ali srbskih verzov zapisali dvomečo oznako »poskus poslovenjenja« (kot je ob Kulenovičeve verze zapisal Tone Potokar).

Iz tega bežnega literarnozgodovinskega prikaza je mogoče torej povzeti, kakšni kriteriji so odločali pri knjižnem in revialnem prevajanju v slovenščino. Ker so ti kriteriji iz obravnave razvidni, jih ne kaže ponavljati, velja pa poudariti, da je celotno prevajanje dokaj organsko in razen dveh krajših časovnih zastojev tudi vseskozi dinamično. Prevajalci niso naključni, ampak se s prevajanjem poklicno ukvarja večje število literaturi in kulturi privrženih ljudi, med katerimi število tistih, ki so dejavni že vsa povojna leta, nikakor ni majhno. Prav bi bilo, da bi ti posamezniki končno bili deležni večjega javnega priznanja, vsaj javnega imenovanja ob izidu posameznega dela in stvarnega pretresa prevajalčevega deleža.

Podrobnejše naštevanje podatkov, števila del, bibliografskih enot in strani bi pokazalo, da so v celoti neosnovane in površne sodbe o deficitarnosti medsebojnega prevajanja, o slučajnostnih kriterijih, o osebnih zvezah in stikih, ki v prevajanju predvsem odločajo, in podobno. Seveda, večkrat odločajo tudi te posameznosti. Toda že iz tega pretresa gradiva je očitno, da je po vojni bilo na obravnavanem področju napravljeno zelo veliko. Želeti bi bilo le, da se uhojeno prevajalsko delo in doseženi kriteriji razvijajo dalje, da bi mlajši rodovi literarnih prevajalcev iz hrvaške in srbske književnosti organsko sledili prejšnjim in da bi bili delu enako privrženi, kot sta bili prva dva povojna rodova. Založniške tj. gospodarske stiske so bile bolj ali manj navzoče ves čas, pa jih je kvaliteta vedno nekako premagovala in verjeti je mogoče, da bo tako tudi v prihodnje.

Mitja Skubic

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NORMA IN SISTEM

1. Izraz norma nam navadno pomeni toga pravila, ki urejajo uporabo jezikovnih sredstev. Ta pravila so seveda dozorela ob opazovanju rabe teh sredstev: kar je bilo uporabljano, ali pri različnih možnostih najbolj uporabljano, je postalo običajna, normalna raba in potem pravilo. Slovnica, ki jo imenujemo normativna, pa pri postavljanju norme nima zmeraj enako lahke naloge; v morfologiji je vsako odstopanje od norme groba napaka, težja je razmejitev med pravilnim in napačnim v sintaksi, medtem ko je v besednem zakladu oznaka »napačno« skoroda neuporabna.

Kakor hitro pa smo rekli, da je v jeziku nekaj *norma*, je gotovo, da je v jeziku tudi nekaj, kar je zunaj norme, česar norma ne dopušča, a v jeziku vendar živi. Če odmislimo resnične napake (iz neznanja, iz nepazljivosti), pa ugotavljamo za marsikatero kršitev norme, da je ni mogoče strpati v brezoblično gmoto napak. Iz uporabe jezikovnih sredstev, ki jih norma priznava za pravilna, za prav uporabljena, in iz tistih, resničnih ali tudi samo možnih, torej takih, ki normo kršijo ali ki bi normo kršila, če bi bila uporabljena, rastejo obrisi sistema v jeziku. Norma je samo del tega sistema, resda najpomembnejši del, saj ga moremo ugotavljati in analizirati na podlagi stvarnih jezikovnih dejstev; sistem pa moremo do kraja le naslutiti, ker pač ne moremo predvideti vseh mogočih realizacij; norma in kršitve norme so le pomembne oporne točke, da sistem kolikor toliko dobro spoznamo. Iz povedanega je vidno, da je za naše gledanje sistem sinonim za jezik; potemtakem je tudi gotovo, da sistema in norme nimamo za člena istega binoma, ampak da je jezikovno gradivo, ki mu pravimo norma, del sistema, del jezika, kot ga pojmuje F. de Saussure.

2. Da je mogoče izločiti normo iz jezika, je vidno že pri Saussuru¹. Zanj je jezik (*langue*, v ostrem nasprotju z govorom, *parole*) nekaj socialnega, nekaj, kar govoreči pasivno sprejme; je vsota vseh potrebnih konvencij, ki jih je skupnost govorečih privzela in tako omogočila posamezniku, da svojo sposobnost za izražanje z govorom uporabi; je vsota jezikovnih navad, ki posamezniku dovoljujejo, da razume in da se dá razumeti; biva v kolektivu nekako tako, kot da bi bil isti besednjak v popolnoma enakih kopijah razdeljen med posameznike.

Že ti iztržki kažejo, da je težko zajeti vse bogastvo v en sam pojem, *jezik*. Zato govorijo nekateri jezikoslovci, npr. Porzig², v želji, da bi Saussurovo dvojnostno gledanje na človeški govor natančneje določili, da je človeški govor skupnost vseh individualnih jezikovnih zakladov, in predvsem tisti del, ki je tem individualnim zakladom skupen, ki torej predstavlja osnovo za medsebojno sporazumevanje. Odločneje cepita Saussurov *jezik* na dvoje Hjelsmlev (*shema* — *postavljena norma*) in, morda najbolj jasno, romunski jezikoslovec Coseriu³. Zanj sta *sistem* in *norma* v opoziciji, ker človeški govor kot socialni pojav zaobsega tudi nefunkcionalne elemente, normo, pri tem pa še vedno ostaja abstraktni sistem funkcionalnih opozicij. Za naše gledanje taka ostra delitev ni potrebna: v jezikovnem sistemu vseh členov, danih govorečemu na voljo, ne najdemo in norma je ravno izbiranje členov, izbiranje pa je odvisno od različnih dejavnikov. Ti dejavniki so zares zunajjezikovni, ni pa potrebna ostra ločitev med notranjimi in zunanji prvinami v jeziku⁴.

Coseriu prevzema od Saussura nekaj primerov za osvetlitev. Pri šahu⁵, ki je za Saussura tako priljubljena prispodoba jeziku, so bitne lastnosti pravila igre, to-

¹ Citate iz Saussura navajam po *Cours de linguistique générale*. Paris 1949 (4. izd.). — Osnova razglabljanja je vseskozi Saussurova delitev človeškega govora na *jezik* kot socialno dejstvo in *govor* kot individualno dejstvo.

² W. Porzig, *Das Wunder der Sprache*. Bern 1950.

³ E. Coseriu, *Sistema, norma y habla*. Montevideo 1952 (Prevod v italijanščini: *Teoria del linguaggio e linguistica generale*. Sette studi, Bari 1971).

⁴ Glej CLG, str. 40–43.

⁵ Glej CLG, str. 43: — (Pri šahu) je razmeroma lahko ločiti med tem, kar je zunanje, od tega, kar je notranje: dejstvo, da je igra prišla v Evropo iz Perzije, je zunanje; notranje pa je vse, kar zadeva sistem in pravila. Če nadomestim figure iz lesa s takimi iz slonove kosti, je ta sprememba za sistem nepomembna; če pa zmanjšam ali zvečam število figur, taka sprememba bistveno prizadene 'gramatiko' igre. — Prim. še CLG, str. 125.

rej funkcija figur, prigodne pa materija, iz katere so figure; Coseriu vriva v to dvojnost še tretjo prvino: konstante v igri poedinca (ali skupine igralcev), ki sicer pravil igre ne spreminjajo, so pa značilnosti njegove igre, običajni način njegovega igranja. Med abstrakcijo »vlak Ženeva—Pariz ob 8.45« (CLG, str. 151), kjer so funkcionalne prvine vozni red, postanki na postajah, vagoni, torej možnost prevoza potnikov, in med resnični vlak, na katerega je potnik sedel, se za Coseriu vriva kot vmesni člen bolj ali manj konstantna, se pravi normalna realizacija tega vlaka (število vagonov, razredi, vrstni red vagonov). Tako gre tudi v jeziku za konkretne značilnosti, za običajne, kolikor toliko stalne značilnosti in za nujne, brezpogojno potrebne, se pravi funkcionalne značilnosti.

3. Primerov, ki opravičujejo izločitev norme iz sistema, najdemo v vseh vejah jezika.

Italijanski fonološki sistem pozna pod naglasom sedem samoglasnikov; narečni sistemi pa velikokrat samo pet: ni razlikovanja med širokima in ozkima *e* in *o*. Pričakovali bi, da se bosta *e* in *o* kot srednja glasova realizirala nevtravno, vendar pa imamo na Siciliji samo široka samoglasnika, v beneških narečjih pa se e realizira ozko (*béne*), o pa široko (*vizjône*).

Iz morfologije lahko navedemo »napačno« tvorene glagolske oblike pri otrocih in seveda pri odraslih, ki se učijo tujega jezika. Italijanski otroci spregajo *diciamo* — *diciate* in *facciamo* — *facciate*; strogo se torej držijo sistema, ki pozna k obrazilu za 1. os. mn. *[-(i)amo]* v 2. os. *[-ate]*. Tvorba glagolnika v stavku *Po enomesečnemu plunju smo pristali na otoku Taka-tuka* je sistemsko pravilna, a tako skovan glagolnik krši normo; otrok (in odrasli pri učenju tujega jezika) torej dojame in osvoji sistem mnogo prej, kot pa se privadi normi⁶.

Za tvorbo besed je gotovo, da še tako velik slovar ne more zaobseči vsega bogastva, ki mu ga sistem ponuja in ki se torej v govoru more pojaviti. Za sistem je tvorba samostalnikov ženskega spola pri poklicih s pomočjo obrazila *-ica* pravilna: *učitelj/učiteljica, zdravnik/zdravnica*. Torej je pravilna tudi tvorba *minister/ministrica*, in vendar zveni oblika v ženskem spolu zaradi dvojnega pomena ironično. Za ženski pol v paru *župan/županja* ima SSKJ dosti gradiva, največkrat v zvezi *mati županja*; velikokrat, zlasti pri Milčinskem, zveni dobrodušno posmehljivo, a brez ironije. SSKJ po letu 1945 nima nič zapisanega, vendar je časopisni jezik *župana* v zadnjih letih spet oživel; v letu 1972 pa je tudi *županja* spet prišla na dan (in celo v jurčičevski zvezi *mati županja*), vsaj v pogovornem jeziku in vsaj v slovenskih obalnih občinah, in ne docela nevtravno. Problemi pri tvorbi samostalnikov ženskega spola, kadar gre za človeško aktivnost in poklice, ki so bili vse do preteklega stoletja rezervirani moškemu, tarejo

⁶ Seussure pravi, CLG, str. 30, da jezik ni popoln v posamezniku, da je popoln le v skupnosti govorečih. Morda bi smeli dopolniti, da je jezik popoln samo v skupnosti otrok, ki jih norma še ne ovira, da ne bi izbrili, kadar imajo dovolj domiselnosti, vseh možnosti, ki jim jih sistem daje na voljo.

Prej navedeni stavek je iz šolske naloge moje hčere v 4. razr. V tretjem letu starosti pa je brez pomišljanja skovala nenavadno obliko glagola »deževati« z začetno dovršno aspektno vrednostjo, ki jo je tisti trenutek potrebovala: — *Ko je zadeževalo, smo bili mi že v avtobusu*. V trinajstem letu je potrebovala od glagola *kaditi* se obliko z nedovršno ponavljajočo se aspektno vrednostjo dejanja: — *Počakati je treba*, (preden vržeš jajca na ponev z mastjo), *da se pokadi, ali vsaj, da se pokaja*.

SSKJ ima v gradivu za *zadeževati* samo primer iz Rebule, V *Sibillinem vetru*; glagola *pokajati* se nima, pač ima zapisan dragocen glagolnik, kjer je vrednost »od časa do časa« na dlani: — *Taki čarovniki pripravljajo pogosto bolnika na zdravljenje s postom, . . . s pokajevanjem*. — Pintar, *Kratka zgodovina medicine*, 17.

najbrž vse jezike: sistemsko popolnoma pravilne tvorbe splošna raba, torej norma, zavrača kot pomenske ekvivalente samostalnikom v moškem spolu⁷.

4. S primeri iz tvorbe smo seveda že na semantičnem polju, kjer predstavlja razmejitev norme proti sistemu večje težave, saj besedni zaklad v sistem težko ujamemo. Pomagajo nam korelacije, čista nasprotja, kjer si lahko zamišljamo oba člena binoma, čeprav nam norma, se pravi splošna raba, ponuja samo enega. *Mogoč* in *nemogoč* sta prav lahko nasprotna pola v opoziciji *to je mogoče/to je nemogoče*, najdemo pa samo zanikani pojem v zvezah kot *kako nemogoč plašč ima; ker je bil tako nemogoč mož; kljub nemogočim pogojem*. Enako velja za par *pertinenten/impertinenten*: *Makovka, — impertinentna ženska; impertinentne laži; To je naravnost ... impertinentno*. Reči hočemo, da izrazi *mogoč, pertinenten* itd. v jeziku obstajajo, niso pa, vsaj v teh zvezah ne, nasprotni poli negativnih izrazov; to pomeni, da tudi ti, formalno negativni izrazi ne pomenijo zanikanja nekega pozitivnega pojma, ampak samo neko lastnost v zelo visoki stopnji, so torej izrazno sredstvo za elativ: *kljub zelo zelo slabim, obupnim pogojem*, itd.

Za tak elativ je včasih uporabljen tudi komparativ. Reklama govori, da se kak artikel dobi »v vseh boljših trgovinah«. SSKJ navaja za *boljši* 'družbeno, družabno višje stoječ': *soba za boljše goste; zahajal je v boljše kroge; dekle iz boljše družine*. V takih primerih *boljši* seveda ni nadomestljiv s *slabši*, saj pomensko ni več primernik. Če bi ga res nadomestili s *slabši*, bi stavek visel v zraku, saj bi nujno zahteval člen iz primerjave. Ugotavljamo torej, da v paru *boljši/slabši* pozitivni primernik v nekaterih zvezah izgublja pomen primernika, pri pomensko negativnem členu pa tega premika ne zaznavamo.

Za isti pojav kaže italijanščina skoro zrcalne primere, le da je zmeraj uporabljen prislov *bene* v osnovni stopnji: *una ragazza per bene* 'iz boljše družine'; *nascere bene* 'v socialno visoko stoječi družbi'; *gente bene, Roma bene* 'visoka družba'. V teh zvezah ni moč uporabiti pomensko negativnega člena *male*, razen z izredno močno stilno obarvanostjo: *I ragazzi-male di Roma* za 'play-boys'⁸. Po drugi strani pa si skovankam *malaria, malavita* 'podzemlje', *mal di testa* 'glavobol' nikakor ne moremo zamišljati nasprotnih pozitivnih členov, kjer bi za *male* našli *buono, bene*. In vendar neka farmacevtska industrija oglašuje v časopisih (jezik reklame, v želji, da pritegne kupca, ne priznava nobenih spon) nekak aspirin z imenom *ben di testa*.

Na vprašanje, kako se počutim, lahko odgovorim z *dobro* ali s *slabo*; na vprašanje *velja?, drži?* pa morem reči samo *dobro* (in seveda *da, velja, prav*), ne pa *slabo*. »Dobro izraža 'privolitev, soglasje, zadržano pritrjevanje, nevoljno sprijaznjenje s čim': *dobro, pa naj bo po tvojem; dobro kaj si pa drugega hotel; dobro, zdaj vsaj vidim, kaj je na stvari*.

⁷ *Medichessa* ob *medico* zveni v italijanščini slabšalno, zasmehljivo, čeprav je ž. sp. v pomensko sorodnem paru *dottore/dottoressa* nevtralen. Govoreči si mora za 'zdravnico' izbrati preveč splošen, torej manj natančen izraz *dottoressa* ali pa ohraniti obliko v moškem spolu tudi za žensko osebo. — V francoščini, kjer je *docteur* pomensko izključno 'zdravnik', pa ženske oblike 'docteuse, sploh ni, čeprav bi jo sistemsko po *chauffeur/chauffeuse, vendeur/vendeuse, nageur/nageuse* smeli pričakovati.

⁸ Vsi slovenski primeri so nabrani v SSKJ, I, oziroma v gradivu, zbranem za prihodnje zvezke slovarja (italijanski primeri so iz dobrih slovarjev, ravno ta pa je iz torinskega dnevnika *La stampa*).

Izbira člena v takih binomih je odvisna od pomena; a splošna raba ne pozna možnosti, da bi bil nasprotni člen uporabljen v enaki zvezi, če pa je, gre zmeraj za močno stilno obarvano rabo⁹.

5. Oporo za avtonomijo norme kot dela sistema daje tudi sintaksa. V slovenščini, kot v latinščini, npr., je besedni red svoboden, in potemtakem lahko rečemo: *sin ljubi očeta, očeta ljubi sin, sin očeta ljubi, očeta sin ljubi, ljubi očeta sin, ljubi sin očeta*. Vseh teh šest kombinacij je sistemsko mogočih, ker so razmerja med tremi členi v stavku natanko določena s končnicami in tako ni nobene nevarnosti, da bi ne vedeli, kaj je osebek in kaj predmet, in da bi se misel izkrivila. Seveda se v govorjeno besedo povsem naravno vriva še ena prvina, važnejša kot besedni red: stavčni poudarek, s pomočjo katerega moremo ne glede na stavo jasno izraziti stavčni člen, ki je v središču našega sporočila. Nevarnost, da bo razumevanje napačno ali vsaj otežkočeno, pa je zmeraj prisotna v romanskih jezikih, ki oblikovno ne ločijo med osebkom in predmetom; strogi besedni red je zato nujna, da se pové, kaj je osebek: *le fils aime le père*, itd. Zamenjava stavčnih členov, osebkaj in predmeta, bi seveda spremenila pomen stavka.

Iz primerjave besednega reda v slovenščini in v romanskih jezikih sledi, da je v jezikih, ki so sklanjatev izgubili, besedni red relevanten, v jezikih s sklanjatvijo pa ne. Tako sklepanje je zmotno ravno zaradi tega, ker ne loči med možnostmi, ki jih daje na voljo sistem, in med najpogostnejšo realizacijo, med normo: ena od kombinacij je najpogostnejša, splošno uporabljena, samo ta je normalna, samo ta je stilno nevtralna. Potemtakem je zmotno trditi, da je besedni red v slovenščini ali latinščini svoboden; morda ne bi smeli reči niti tega, da je svobodnejši kot v romanskih jezikih; le to je, da vsa odstopanja od normalne, stilno nevtralne realizacije slovenščina in jeziki z deklinacijo izrazijo mnogo bolj enostavno in zato z več elegance, ker se jim ni treba zatekati k opisnim, nujno okornim, težkim strukturam kot franc. »*c'est le père que le fils aime*«.

6. Če je Saussure razdvojil človeški govor na *jezik* in *govor*, se zdi, da je upravičena tudi delitev znotraj *jezika*, iz katerega izločamo *normo*. Poleg tega pomaga ta ločitev odstraniti nekatera nasprotja v Saussurovem nauku: »Govoreči jezik spreminja, obenem pa ne more nanj vplivati«, se bere v enem od uvodnih poglavij CLG. Stvar je ravno ta, da govoreči spreminja (= krši) normo, ne more pa spreminjati sistema, ali vsaj, tega se ne on ne skupnost govorečih ne zaveda. Odstopanja od norme so pogosten pojav, vprašanje je samó, ali se taka kršitev uveljavi in zakaj, v kakšnih ugodnih pogojih nepravilnost postane norma. Spremembe v sistemu pa so počasne in kompleksne, njihov izvor niso neposredno individualne kršitve norme, pač pa nastala situacija zaradi pomembnih (in kompleksnih) kršitev norme; za spremembe v sistemu, vzemimo za primer propad sintetične sklanjatve v romanskih jezikih, je torej potrebna dolga doba.

Sistem bi morda mogli poimenovati skupnost vseh jezikovnih izraznih sredstev, ki so nam dana na voljo. Če torej poedinec v svojem govoru ne izrablja vsega tega potencialnega bogastva, je to zato, ker se podreja normi, ki jo priznava in mu jo vsiljuje jezikovna skupnost, kateri pripada; to pa seveda pomeni zavestno, ali še večkrat avtomatično, samo po sebi umevno omejevanje v izbiri izraznih jezikovnih sredstev, ki sicer v sistemu potencialno bivajo.

⁹ Zelo učinkovito je bila kršitev norme izrabljena v Mikelnovi satiri *Inventura* '65: (teletonski pogovor): — Da, tukaj porodnišnica. Želite? — Ali je tam glavna sestra? — Glavne sestre ta trenutek ni, pač pa tukaj glavni brat! V porodnišnici kakih bratov res ne pričakujemo in še manj glavnega; ta pa je prav mogoč v kakem samostanu. V jezikovnem sistemu torej ni nobene ovire za zvezo *glavni brat*, a raba, torej norma je v tem okolju ne dovoljuje.

MOJSTER IN MARGARETA MIHAILA BULGAKOVA

Ta nenavadni roman ruskega pisatelja Mihaila Afanasjeviča Bulgakova (1891—1940) je doživel nenavadno usodo. Izšel je dobrih dvajset let po avtorjevi smrti, in sicer doma v skrajšani obliki, na tujem pa v celoti. Povsod je bil deležen velikega zanimanja, kar je posledica tako njegove velike umetniške vrednosti, kakor tudi usode njegovega avtorja. Ta pa je bila značilna za čas in za umetnikov položaj v njem.

Bulgakov, zelo moderen dedič prenovljene tradicije ruske »klasične« književnosti 19. stoletja, je kot mlad zdravnik skorajda po naključju segel na literarno področje. Hitro se je uveljavil, najprej s psihološkim romanom iz državljanske vojne, nato pa kot pisec satiričnih in grotesknih zgodb in komedij. S tem se je, enako kot Zamjatin in Zoščenko, zameril uradnim kulturnim krogom. Pozneje mu je bilo objavljane izvirnih del onemogočeno, razen nekaj dramatizacij in dram iz življenja slavnih pisateljev iz preteklosti, ki jih je napisal kot literarni svetovalec MHATA. Tako se je zadnjih dvanajst let življenja posvetil svojemu velikem tekstu ter ustvaril enega najboljših in najbolj svojevrstnih romanov zadnjih desetletij.

Roman je zbudil velik odmev v kritiki, ki je bila večinoma zelo ugodna, celo navdušena. Seveda je bilo tudi nekaj idejnih ugovorov in poizkusov primitivnega razlaganja, in sicer z raznih stališč. Izšlo pa je tudi nekaj temeljitih teoretsko zasnovanih študij, med njimi Lakšinova. V. Lakšin (in deloma Vinogradov) se je naslonil na dognanja znamenitega raziskovalca Dostojevskega — M. Bahtina. Ustrezno njegovi terminologiji je imenoval delo »polifonični roman« v smislu »množice samostojnih in nezlitih glasov in zavesti«¹. Vendar ni upošteval nekaterih drugih Bahtinovih pojmov, kot sta npr. »menipejska satira« in »karnevalizirana literatura«. Prvo označuje po Bahtinu »popolna svoboda filozofske inspiracije in fantastičnosti snovi«², obravnavanje eksistencialnih problemov kot soočenje različnih pogledov, »spojitev svobodne fantastike z grobim naturalizmom vsakdanjega življenja«³ ter svobodno gibanje dejanja v času in prostoru. Pojem karnevalizirane literature Bahtin ne izvaja le iz antične, ampak tudi iz srednjeveške literature in folklora, pomeni pa mu popolnoma sproščeno igro in menjavo položajev v sicer hierarhično strogo urejenem okolju, možnost svobodnega razmaha domišljije, ki meša realno s fantastičnim.

Vendar se je večina avtorjev, ki so pisali o tem delu bodisi na vzhodu ali na zahodu, zanimala zlasti za njegovo filozofsko in družbeno problematiko, manj pa za njegovo umetniško strukturo, ki so ji sicer brez pridržka priznavali visoko vrednost. Tako ravnanje je treba pripisati tako okoliščinam, v katerih je delo izšlo, kakor tudi njegovi problemski tehtnosti.

¹ M. M. Bahtin, *Problemy poetiki Dostojevskogo*. Moskva 1964, str. 9.

² *Problemy* ..., 117.

³ *Problemy* ..., 134.

Roman Mojster in Margareta v resnici lahko označimo tudi kot filozofski roman, ki govori o spopadu sveta svobodnega ustvarjanja s svetom absolutne oblasti, sveta dobrote, iskrenosti in poguma s svetom sebičnosti, hinavščine in strahopetnosti. Te dileme so prisotne tako na straneh, posvečenih antičnemu Jeršalaimu, kot na tistih, ki prikazujejo Moskvo 30-ih let, upovedene osebe pa so nenehno postavljene pred nujnost izbire in odločitve za enega izmed teh svetov. Prav ta motiv, ki je sicer že zdavnaj prisoten v književnosti, pa povezuje delo Bulgakova z nekaterimi filozofskimi nazori, ki so se v širšem obsegu uveljavili šele po pisateljevi smrti.

Po svoji kompoziciji je to roman v romanu, roman o umetnosti in umetniku, o njegovem ustvarjanju, stališčih in usodi.

V Moskvi 30-ih let namreč živi neimenovani umetnik, ki ne mara, da ga imenujejo pisatelja, ter vztraja pri cehovsko-šolskem naslovu Mojster, in piše roman o Ješuji in Pilatu. Ko skuša delo objaviti, doživi srdite napade uradne kritike. Vendar se svojemu umetniškemu poslanstvu ne odreče, se pravi, da ohrani pogum, ter pred svetom ne kapitulira. Slednjič, po nejasno omenjenih, a vendar realno razložljivih udarcih usode, zapade v blaznost in umre v umobolnici.

To bi lahko bila realno pojmovana zgodba o fizičnem propadu svobodnega umetnika v ustaljenem svetu, če ne bi bil Bulgakov vnesel vanjo fantastičnih elementov ter jih strukturno tako tesno povezal z osrednjo pripovedjo, da se je meja med svetom fantastike in stvarnosti zabrisala.

Zanimivo je, da se najbolj fantastične stvari dogajajo v zelo realni, krajevno in časovno natančno opisani Moskvi, medtem ko je dogajanje v antičnem Jeršalaimu racionalno razložljivo in stvarno prikazano.

V Moskvi se namreč med hudo vsakdanjimi, za svoj blagor in kariero skrbječimi sodobnimi povprečneži pojavi čudna družčina: »knez teme« Woland s spremstvom, s temnim viteзом »Azazelom, z glumaško predrznim Korovjevom-Fagotom in govorečim mačkom Behemotom. Ta družčina poseže v življenje različnih Moskovčanov ter naredi nemajhno zmedo.

Če so nekateri avtorji, ki so pisali o tem romanu, povezovali Wolanda s srednjeveško tradicijo, so člani njegovega spremstva docela plod avtorjeve domišljije. So realni in fantastični hkrati, saj bi lahko bil maček Behemot čisto resničen predrzen in očarljiv navihanec, če ne bi bil pač — maček. A tudi druga dva ustrežata načelom gradnje značajev v realističnem romanu.

Bolj nenavaden je avtorjev postopek v oblikovanju nadnaravne podobe Wolanda. Razen imena namreč tega moža le malo kaj veže na tradicijo. Woland je satan-modrijan, moderniziran in intelektualiziran poznavalec ljudi, njihovih pregreh, a tudi njihove reve. Hkrati je v nekaterih ozirih moralist, saj nagradi Mojstrovo požrtvovalno službo umetnosti in Margaretino nesebično ljubezen, kaznuje pa poniglavce, domišljavce in raznovrstne »kombinatorje«.

Woland ni pravi povzročitelj raznih pregreh, samo priložnosti daje, da se človeške slabe lastnosti očitno pokažejo; sam pravi, da je bil »skrivač navzoč« v pretorjevi palači, ko je le-ta zasliševal popotnega filozofa Ješuo, kar pomeni, da

ni mogel vplivati na Pilatovo svobodno odločitev. In ker pozna ljudi, se jih včasih tudi usmili.

Tako se je Bulgakov oddaljil od tradicije in naslikal prav nenavadno podobo, fantastično, veličastno in polno globokega filozofskega pomena, ki je nemara sad avtorjevih lastnih spoznanj o ljudeh in življenju.

Hkratno bivanje in vrstitev realnih in irealnih plasti je tisto, kar je v romanu najbolj nenavadno. Tako koeksistenco ruska in svetovna literatura že pozna, vendar je postopek Bulgakova precej drugačen. Pri njem ne gre le za kalejdoskop fantastičnih dogodkov, temveč za način prikazovanja in tolmačenja le-teh. Le redkokdaj gre namreč za čisto fantastiko (Margaretino potovanje na satanov ples in prizori, ki temu sledijo, poglavje »Slava petelinu« in še nekatera). V drugih primerih izvira fantastičnost iz samega življenja in njegove absurdnosti. Na svetu je namreč toliko nesmiselnega in toliko vedenjskih šablon, ki so že docela izgubile svoj smisel, da se še tako fantastične stvari zdijo včasih možne. Na primer, obstoji predpis, da potnik v mestnem prometu ne sme peljati s seboj živali, zato sprevodnica podi mačka, pri tem pa spregleda, da hoče muc plačati voznino. Nihče ne more niti koraka narediti brez »dokumenta«, kaj je potemtaka čudnega, da vrli meščan zahteva potrdilo, da se je res udeležil satanovega plesa v podobi prašiča. Kajti, »če ni dokumenta, ni človeka«⁴. In slednjič, ali ni absurdno in hkrati možno vse tisto, kar se dogaja v privilegiranem pisateljskem domu, imenovanem po satiriku in uporniku Gribojedovu? Potemtakem je vse možno in vse čudno in bralec si lahko sam razlaga vzrok Mojstrove blaznosti ali skrivnostna izginotja stanovalcev zloglasnega moskovskega stanovanja.

V večini poglavij, katerih dejanja je postavljeno v Moskvo, je satiričen prizvok zelo močan. Avtorjeva bujna fantazija se nenehno giblje na meji mogočega in nemogočega, z različnih gledišč opazuje in podaja cel karneval poniglavosti in napihnjenosti svojih sodobnikov. Navidezno so to, kajpada, majhni ljudje in majhne pregrehe, vendar jih dela nevarne njihova množičnost in samoumevnost. Prav to samoumevnost pa rušita Woland in njegovo spremstvo. Tako pride do »škandala« — karnevalizacije (prizori v Varieteju), česar se zdravo misleči ljudje skušajo otresti z običajnim »to ni mogoče«. A Bulgakov je očitno prepričan, da je mogoče marsikaj in da so se ljudje sprijaznili z absurdnim samo zato, ker so se ga navadili. Navadno postaja nenavadno, modri tvorec te zmede pa se smehlja in trezno pripominja, da marsičesa ne more razložiti. Marsikaj namreč, kar se zaplete v realni plasti, se razplete v irealni in narobe. Meje so težko določljive, kajti »izventekstne zveze« (Lotman), če lahko tako rečemo, so prisotne v obeh časovnih in prostorskih plasteh.

Ljudje, ki se pojavljajo, včasih le bežno, v komičnih in grotesknih situacijah, v hitrem spletu pisanih dogodivščin, so običajni ljudje. Morda so včasih rahlo karikirani, vendar z ničimer ne presegajo običajnih razsežnosti običajnega sveta. Drugače je s protagonisti. Če pripada Woland svetu fantazije in je v realnem svetu le začasen gost, sodita Mojster in Margareta v oba. Vendar je struktura obeh karakterjev drogačna. Margareta je realna ženska, ki jo navdaja eno samo čustvo — ljubezen do Mojstra. Je njegova občudovalka in spremljevalka,

⁴ M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*. CZ 1971, 2. zv., str. 189.

pripravljena na sleherno tveganje in žrtev, da ga reši, pri čemer se odloča nagonsko, brez omahovanja. Ve, da nima druge izbire, kajti »ljudje, ki so vsega oropani, se morajo zatekati k nadnaravnim silam«⁵, pravi. Margareta je polnokrvna podoba, tudi tedaj, ko je romantizirana — čarovnica se namreč čisto »zemeljsko« maščuje tistemu, ki je prizadejal gorje njenemu ljubemu. Maščevanje ni grozljivo, čeprav je opravljeno s pomočjo ritualne čarovniške metle, a malenkostni imenitnik česa drugega ni sposoben dojeti. Margareta se tudi ničemur ne čudi, a vse, kar počne, počne zato, da reši njega, ki ga ni mogla rešiti v realnem svetu. Potemtakem gre v primeru glavne junakinje za psihološko motiviran karakter, čeprav močno romantiziran.

Podoba njenega dragega je drugačna. Mojster je vez med obema časovnima in prostorskima plastema v romanu, njegovo pisanje pa motivira pripoved o Ješuji in Pilatu. Ne bi mogli reči, da gre za karakter v smislu realistične estetike, kajti Mojster je prej simbol umetnika, ustvarjalca. V svoji vdanosti umetniškemu poslanstvu je dematerializiran, povzdignjen v nadzemeljske razsežnosti, je onkraj norm vsakdanjega življenja.

V romanu se pojavi sorazmerno pozno (11. poglavje). Skrivnostno, vendar razumsko dojemljivo se prikaže v bolniški sobi pesnika Ivana, ki je ena Wolandovih žrtev. Mojster je eden redkih Moskovčanov, ki od vsega začetka verujejo v nadnaravne sile, čeprav pisatelj takoj postreže z razlago, ki je doumljiva tudi povprečni pameti: je pač bolnik. Skrivnostni gost pripoveduje Ivanu svojo zgodbo, v kateri je marsikaj nedorečenega, vendar se s tem prizorom konča Mojstrovo poseganje v resnično življenje, kajti strani, ki pripovedujejo o njegovi in Margaretini ljubezni, spominjajo že kar na pravljico. Pripoved je namreč močno romantizirana. Ljubezen, ki v trenutku spremeni njuno življenje, primerja avtor z viharjem, s čudežnim razodetjem, življenje obeh zaljubljencev v stari hišici v središču Moskve pa spominja na romantično idilo v »podstrešni sobici«, daleč od sveta in njegovih konvencionalnosti. Tako je bralec že na začetku opozorjen na izjemnost obeh protagonistov in se ne čudi njuni usodi. Kajti avtor ju popelje v svet, ki mu vlada Woland, v svet, kjer je rešitev zanju edinole možna. Tam po dogovoru med silami svetlobe in silami teme doživita srečo in odrešenje. A to je možno le v svetu, ki ne živi po zakonih resničnosti. V njem je vse drugače, zato Bulgakov poskrbi tudi za realno razlago — v realni Moskvi 30-ih let doleti oba zaljubljenca naravna smrt.

Tako je pisatelj zgradil prav nenavaden lik, ki sicer nasprotuje zakonom realističnega romana, a se vendar organsko vključuje v strukturo te nanavadne umetnine.

Mojster in njegovo ustvarjanje sta tudi motivna in sižejna povezava med obema časovno in prostorsko drug od drugega oddaljenima svetovoma, med sodobno Moskvo in antičnim Jeršalaimom. Mojstrov roman o Ješui in Pilatu ju namreč povezuje, celo z jezikovnimi sredstvi, kajti poglavja, ki govorijo o obeh svetovih, se končujejo oziroma začenjajo z istimi besedami; to tvori prehod med satirično intonacijo strani o sodobnosti in svečano dikcijo, s katero pripoveduje dogajanja iz preteklosti.

⁵ Cit. delo, 2. zv., str. 203.

Antični svet je popisan natančno in stvarno. Lahko celo rečemo, da je nekoliko moderniziran. Pisatelj se sicer v opisu dogajanja ne pregreši proti zgodovinski resničnosti, vendar se zdi, da mu je zgodovinski kolorit manj važen, ker mu gre za večno pomembna vprašanja. Jeršalaim je kraj, v katerem se odigrava tragedija strahu in poguma, ta pa se lahko odigra tudi drugod.

Natačne opise lahko srečamo tudi na straneh, posvečenih sodobnosti, vendar imajo ti vlogo kontrasta, ki še bolj poudarja fantastičnost dogajanja v natančno opisani Moskvi. Jeršalaim je tudi »optično rekonstruiran«, toda dejanje, ki v njem poteka, je podano stvarno, brez pridiha irealnosti in grotesknosti. Legendarni element svetopisemske zgodbe izginja, prilika se spreminja v psihološko dramo o svobodi in tiraniji, pogumu in strahopetnosti. Osebe so demitizirane, Ješua je naiven popotni filozof, ki veruje v dobroto ljudi in v zmago nenasilja.

Osrednja oseba teh poglavij je Pilat, »peti prokurator Judeje«, neomejen gospodar rimske kolonije, v resnici pa bolan in osamljen človek, ki že dolgo nikomur in ničemur ne verjame. Zid absolutne oblasti ga je že zdavnaj ločil od ljudi in mu spremenil življenje v puščavo. A ta skeptik ni gluha za glas vesti in zna potegniti črto med dobrim in zlim. Zato ga naivni filozof nehoti privlači, pač kot glasnik nekega bolj humanega sveta.

Ampak Pilat je sam ujet v mehanizem oblasti, ki ga Ješua ne priznava in ne pozna. Ko zasluti, da se Ješua jeva stališča lahko razlagajo kot upor zoper oblast, se ustraši in ga izroči rablju. Torej nima poguma, da bi se odločil po svoji vesti, marveč se ukloni pritisku.

Tu Bulgakov odkriva posebno naravo strahu in nesvobode, namreč njuno avtomatiziranost, privajenost. Pogumni vojščak Pilat se ni bal smrti na bojišču, zgrozi se pa ob sami misli, da bi tudi njega utegnili zgrabiti kolesa že skoraj mistične in splošno sprejete tiranije. Takšen pristanek sluti kot poraz, kot nekaj, česar se ne bo nikoli rešil. V tem je njegova tragična krivda in zato je prej in bolj tragičen kot naivni filozof Ješua. Ta ne pozna omahovanja in je ob vseh človeških lastnostih, ki mu jih je prisodil pisatelj, predvsem simbol dobrote in svobode odločanja, podobno kakor je Mojster simbol svobode ustvarjanja.

Pisatelj je posvetil mnogo pozornosti analizi Pilatovega duševnega stanja. Pri tem uporablja notranji monolog, dialog in nizanje skrbno izbranih nadržbnosti. Poudarja atmosfero dogajanja, ki je zdaj vsakdanje žanrska, zdaj grozljiva. Povsod so lahko ulice in trgi grozljivo prazni, povsod neusmiljeno žge sonce in povsod navdajajo ljudi tesnobne slutnje. Le da ljudje v antičnem Jeršalaimu niso tako malenkostni kot v sodobnosti. Drugačna so njihova čustva in govorica. Ob klasično izklesani prozi o starodavnosti, ki spominja na najlepšo klasično prozo, imamo mešano govorico pisateljevih sodobnikov in Wolandovega spremstva.

Ta je vsakdanja, pogovorna, pogosto vulgarna, pogosto zveni kot paradija privajenih in zato skoraj nesmiselnih šablon časopisnega in pisarniškega jezika (prizori v Varieteju in v pisateljskem domu), včasih naravnost burkasta (Korovjev). Vulgarnost se dotakne celo Margarete in le Woland in Mojster sta je docela prosta. Zlasti Mojstrov način izražanja je pogosto privzdignjen in namenoma nejasen, poln namigov, zato pa tudi služi kot uvodni akord zadnjim, v fantastičnem svetu se odvijajočim prizorom.

Zadnja poglavja so napisana v drugačnem ključu, kar še enkrat priča o virtuoznosti, s katero Bulgakov obvlada pripovedna umetniška sredstva. Ton je skoraj baladen, pripoved se umiri, nič več ni krčovitosti dogajanja, vrtljaka nenavadnih dogodivščin. Satira je izginila, izginile so nevidne priče in stranske osebe, v središču pozornosti so zdaj, navzoči ali nenavzoči, glavni akterji drame. Topografsko natančen opis Margaretinega poleta nad nočno Moskvo in slikovita prizorišča na satanovem plesu je le priprava na nenavaden razplet.

V prizorih na plesu je pisatelj razgrnil pisano paleto svoje bogate domišljije. Prizorišče je pravljico, časovne in prostorske plasti so premaknjene in pomešane, v pravljicnem svetu je prisotna realnost z njenimi problemi. Margareta — zdaj kraljica Margot — ne pozabi, čemu je sprejela vabilo, in njen paž — maček ji predstavlja nekoč slavne prebivalce pekla, hkrati pripoveduje zgodbe o njenih sodobnikih, orkestru dirigira Johann Strauss, pred hišo pa stojijo neznanci, ki naj bi videli vse, kar se dogaja, a jim je to onemogočeno. Skratka, avtor zavestno noče razmejiti resničnosti in pravljice.

Satanov ples je karneval. A ko odidejo zadnji gosti, se ton spremeni, postane resen. Prišel je trenutek razpleta. Stopnjuje se napetost, dokler se ob Wolandu ne zberejo protagonisti. Sile dobrega se srečajo s silami zla in odločajo o usodi zemljanov. Med temi silami ni antagonizma, marveč le neke vrste koeksistenca. Ješua pošlje k Wolandu svojega zvestega učenca Levija Mateja s prošnjo in Knez teme brez ugovora ustreže želji gospodarja drugačnega sveta.

Woland reši Mojstra, potem ko mu dopove, da v resničnem življenju zanj ni mesta. Podeli mu zaslužen mir v pravljicnem domovanju, kjer bo lahko mirno živel z Margareto in ustvarjal. Tudi Pilatu je odpuščeno, sporočilo o rešitvi pa mu prinese njegov tvorec — Mojster.

Torej, naloge so opravljene. Protagonisti se umaknejo iz realnega sveta, luči velemesta, na katere gledajo s hriba pred odhodom v odvajanje zunaj časa in kraja, so »daljne in nepotrebne«⁶. Vse malenkostno in vsakdanje odpade, satirik Bulgakov je zdaj tvorec balade o temnih vitezih na vrancih, ki med bliskanjem in grmenjem odnesejo tiste, ki jim v realnem svetu ni obstanka.

Če bi pisatelj s tem zaključil svojo pripoved, bi pač imeli nekakšen srečen konec. Vendar tega ne stori, ker se ne zadovolji z moralističnim sklepom o nagrajeni dobroti in kaznovani pregrehi, pa četudi vlogo razsodnika nekonvencionalno opravlja Knez teme. Bulgakov namreč suvereno uporablja različne umetniške postopke, staromodne in moderne. Kot v starih časih doda romanu epilog in ga prenese nazaj v realno sodobnost. Tu se usode razpletajo v resničnosti, razumsko razložljivo. Protagonista sta mrtva, o njiju več ne govori, pač pa stvarno in ironično pripoveduje o usodi stranskih oseb. A te so v večini primerov čisto navadne. Skrivnostno umorjen je neki ovaduh, sicer pa so ljudje spočetka preplašeni, potem pa se pomirijo in življenje gre svojo pot. Pisatelj ironično protokolaro poroča o preiskavah, ki skušajo razvozljati uganke in urediti zmedo, ki jo je povzročil Wolandov obisk. Vendar uspeha ni, čeprav nekateri vneti meščani polovijo nekaj sumljivih oseb in prav tako sumljivih črnih mačkov. Zdrava pamet, ki se ji pisatelj toliko posmehuje, se zateče v neko na pol znanstveno raz-

⁶ Cit. delo, 2. zv., str. 213.

lago, da se pomiri in spet dobi občutek varnosti. Ampak v pisateljevih očeh avtomatizirana varnost kajpada ni prava varnost. Svoboda in ustvarjalnost se namreč morata umakniti v onostranstvo.

Bulgakov je napisal enega najbolj nenavadnih sodobnih romanov, ki ga je avtor uvoda v moskovsko izdajo, pisatelj K. Simonov, imenoval pisateljevo oporoko. Tudi Simonov je poudaril razvejanost in večplastnost romana. A pri tem ne gre le za svobodno prehajanje dejanja v času in prostoru, za vrstitev realnega in irealnega, ampak tudi za izredno bogato problematiko. Delo lahko imenujemo filozofski roman, ljubezensko zgodbo in bridko satiro hkrati. Sijajne linije in plasti se vrstijo in prepletajo, pisatelj vsaki od njih najde adekvatna umetniška sredstva, ustrezen izraz. Prav v tem pa je tudi nenavadnost romana. Drugo za drugim niza vprašanja in sili bralca, naj si sam išče odgovor; prav zato so ta roman tudi toliko interpretirali, le da se bo marsikdaj težko odločiti za takšno ali drugačno razlago.

LITERATURA:

M. M. Bahtin, *Problemy poetiki Dostojevskogo*. Moskva 1963; B. A. Uspenskij, *Poetika kompozicii*. Moskva 1970; L. Skorino, *Lica bez karneval'nyh masok*. Voprosy literatury 1968/6; I. Vinogradov, *Zaveščanie мастера*, prav tam; L. Skorino, *Otvet oponentu*, prav tam; V. Lakšin, *Roman Bulgakova »Master i Margarita«*. Novyj mir 1968/6; K. Simonov, *Pisatel' Mihail Bulgakov*. V knjigi »Razgovor s tovariščami«. Moskva 1970; René Micha, *Mikhail Boulgakov ou la Russie éternelle*. Critique, Paris 1969/1; G. Struwe, *Geschichte der Sowjet-literatur*, München 1958.

NA ROBU SRBOHRVATSKEGA (IN SLOVENSKEGA) ETIMOLOŠKEGA SLOVARJA

France Bezljaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

1

Sbh. *gùmati* »hlastno jesti«

Izolirano sbh. besedno družino *gùmati, gumatiti*, nàgumati se, gùmalac, gùmalica* je Berneker, SEW I 362 z rezervo povezal s sln. *pogum* »Mut« in obravnaval oboje kot izposojenko iz stvn. *gouma* »pazljivost, opreznost«. Kasneje je Kiparsky, SLG 144 pri *pogum* izhajal iz stvn. *gome, gume* »Mann«, adj. *gomo* »mutig«, kar semantično izključuje sbh. *gùmati*. Tudi Skok, ERHSJ I 632 zavrača Bernekerja in rekonstruira *gùmati* < **gl̥mati*, kar naj bi bil denominal iz *gl̥bъnъ* »golten«. Na drugem mestu, ERHSJ I 639 (geslo *gut*) izhaja iz **gl̥bъno*^Nti tudi pri sbh. *glinuti* »požirati scela«, ne da bi upošteval imperfektivni par *glivati*.

* Oblika, izpričana samo enkrat v 18. st. pri Kavanjinu iz Trogira, je po ARJ III 499 nezanesljiva. Vendar se po tvorbi presenetljivo ujema s slovenskimi glagoli tipa *grétiti* : *gréti, zaprepastiti* : *zaprepasti, vzgrostiti se* : *zgroziti se, zabičati* : *zabiti* (komu v glavo). To so stare t-podaljšave z intenzivno funkcijo, ki v samostojnem razvoju slovanskih jezikov niso bile več produktivne razen redkih izjem.

Oba sbh. glagola spadata verjetno k isti besedni družini. Pri tudi v slovanskih jezikih izredno produktivni osnovi **gel-* »ballen« navaja Pokorny, VWb 360 varianto **glem-*, v lit. *glemóti* »umarmen« in **glemg'-*, v let. *glemzt* »langsam essen, Unsinn schwatzen, gedankenlos plaudern«. Letsko gradivo, ki ga navaja Mühlentbach-Endzelin, LDW I 625 dalje, priča tudi za prevojne variacije **glēm-* in **glām-*, poleg tega pa tudi za tako v baltskih kakor v slovanskih jezikih pogostno znamenjavo -m- : -v-. Sbh. *gūmati* kaže na **glbm-*; iz polne stopnje ali iz ide. **glām-* pa moramo izhajati pri sln. *glomėti* »hlepeti (po jedi)«, npr. *krava glomi po mladini*, osamljeno tudi *glometi po resnici*. Zaradi tega, doslej v strokovnih analizah neupoštevane slovenskega glagola, bi se pri p. *glamač* »ješč powoli« poleg *glamzac*, *glamkač*, r. dial. *glamatb* »jesti« (Polesje), ukr. *glámaty* »težko požirati« in morda tudi pri sbh. *glamāzati* »govoriti s mnogo riječi« ter č. dial. *glámět* »čepeti« preje odločil za **glom-* (tako Brückner, SEJP 142) kakor za Bernekerja, SEW I 306, ki opozarja na stnord. *glam*, *glamm* »hrup« ali Slawskega, SEJP I 281, in Skoka, ERHSJ I 565, ki izhajata iz slovanske osnove, sbh. *glomot* »hrup«.

Slovenščina pozna tudi oblike z -b-, ki pa se je lahko razvil tudi interno iz -v-. Sln. *golbati* »gristi, žvečiti« ustreza slš. dial. *hlvat'* »žreti« in p. *gluwač* »prežvekovati«. Morda spada zraven tudi sln. dial. *golbica* »škrjanec« (Goriška Brda). Teže se je opredeliti pri nazivih gob tipa *globanj* (m.), *globanja* (f.) poleg *glibanja* »*Boletus edulis*«, prim. lit. *gleivėti*, *gleimotis* »schleimig werden« (o tem Fraenkel, LEW 156) in slov. *gliva*. Sbh. in mak. *glib* »blato« (< **gleim-*?) odgovarja sln. dial. *glun* »blato«; prim. let. *glaūms* »sluzast«. Na drugačne podaljšave kaže sln. dial. *gozati*, *guzati*, *guzniti* »žvečiti« (< **glb'g'-*?). Z različnimi prevojnimi stopnjami je treba računati tudi pri sln. *gleviti* »žvečiti« (Kras) ali mak. *gleka* »žveči« v razmerju do č. dial. *glimat'*, *glembat*, *glempat* »jesti brez teka« (Machek, ESJČ 149, razlaga to ekspresivno), ukr. *glýmaty* »poželjivo jesti« in blg. *glivam* »pogoltno jesti«, sbh. *glivati*, *glinuti*. Z drugačnimi pomeni, za katere je na razpolago dovolj paralel iz iste osnove v drugih ide. jezikih, spada sem tudi blg. *glivam* »opotekam se od utrujenosti, prijemam nekaj mehkega«, slš. *hlviet'*, *liviet'*, *hlviet'* »lenariti, težko se premikati«, prim. let. *glēvulis* »slabič, razvaje-nec« ali p. *glewieć*, *gliwieć* »pokvariti se (o siru)«. Samo slovensko je *glúzati* »žvečiti, gristi«, medtem ko pomeni r. *gluzditb* »drseti«.

2

Sbh. dial. *jalovišče* »vaba za ribe« in sln. *ja(d)lovišče* »vaba za rake«

Skok, ERSJ I 751 d., se na dveh mestih dotika zanimive sbh. besede *jalovišče*, izpričane v Istri in enkrat čak. v 16 st. Prvič govori o njej pod geslom *jālan* (m.) »laž« in drugič pod *jalov* »neploden«, ne da bi se dokončno odločil za etimologijo. Pri tem pa popolnoma prezre sln. *jalovišče* »vaba za rake«, kar po Levstikovih podatkih navaja Pleteršnik, SNS I 357, z dubletom *jadlovišče* iz Zalokarjevega rokopisnega slovarja, kjer je naveden pomen »der Ort, wohin der Köder für Krebse gelegt wird«, ki se zdi Pleteršniku dvomljiv. Srbohrvatski in pri Levstiku izpričani pomen »vaba« nas preseneča zaradi sufiksa, ki je v takšni funkciji nenavaden. Oblika z -dl-, ki kaže na slovenski severozahod, pa izključuje vsako

možnost povezave s psl. *jalovъ* »sterilis« kakor tudi s sln. in sbh. kajk. *jal* »zavist«, *jaliti se* »pretvarjati se, hliniti se« (prevzeto po Skoku z madžarskim posredovanjem) ali s sbh. štok. *jalan* »laž« (turš. *yalan* »falsus«). Poljsko *jadłowiec* poleg *jałowiec* »Juniperus« in br. *jadlovec* je dobilo -dl- analogno po *jedla* (Vasmer, REW III 488; Sławski, ESJP I 495); Machek, ESJČ² 215 preklicuje svojo starejšo primerjavo (Slavia, VIII 214) z lit. *ėglė* »smreka«. Čeprav psl. *jalovъ* »sterilis« in zahodno slovansko *jalovъcb* »Juniperus« ni etimološko zadovoljivo pojasnjeno, morda sta to celo dve različni osnovi, ni glasoslovno in semantično mogoče s tem povezati sln. in sbh. *ja(d)lovišće* »vaba«.

Brez ozira na različne razlage sufiksa -išče je mogoče dvomiti, da je v primerih tipa sbh. *mesište* »meso« njegova funkcija mlada (Skok, ERSJ I 735). Obratno dokazuje Taszycki, Slavia IV 213 d.), da je izhodni pomen »potencirana lastnost osnove« in so oblike, kakor je npr. sln. *zelišće* »zelenjava«, p. *zielisko*, *zelisko*, *zelsko* »plevel« ali sln. dial. *godišće* »leto«, sbh. kajk. in v Črni Gori *godište* samo arhaizmi, ki že zdavnaj niso več produktivni. Posebne pozornosti zaslužijo tvorbe kakor *Ilbišće Muromišće* v ruskih bilinah, ki gotovo nimajo augmentativnega prizvoka.

Izolirano sln. in sbh. dial. *ja(d)lovišće* z danes neznano izhodno besedo kaže gotovo na arhaizem. Neko suponirano psl. **jadlov-* bi bilo mogoče glasoslovno in pomensko povezati z letsko besedno družino *juōdināt* »jemanden zus etwas anreiben, an etwas errinern«, *juodzināt* »wecken, kund tun« in morda spada sem tudi *juodene* »Hyoscyamus niger«, kar pa je mogoče povezati tudi z litavskim *júodas* »črn, letsko *juōds* »demon, hudič« neznanega izvora (o tem Fraenkel, LEW 197). Za letsko *juōdinat* mi razen Mühlenbach-Endzelina, LDW II 125, žal ni na razpolago noben podatek v strokovni literaturi, vendar je že iz pomena razvidno, da imamo v tem primeru opraviti z v baltskih jezikih tako pogostnim prevojem (dolgi) -ō- : -eu-, prim. lit. *jaudā* »Lockmittel, Köder«, *jáudinti* »aufregen, aufreizen, verlocken, ködern«. Z isto prevojno stopnjo je tudi poljsko *judzić* »zu etwas Bösem bereden, reizen, aufwiegeln« in slovensko *júdati* »schimpfen«, *júdati se* »sich zanken«, verjetno pa tudi makedonsko in bolgarsko *juda* »Nymphe« (o tem Fraenkel, LEW 195; Pokorny, VWb 511).

V Linguistici XI, str. 23—32 sem poizkusil dokazati, da moremo tudi v slovanskih jezikih operirati s tem prevojem. Tudi sbh. dial. *jašak* »amfora, sud od zemlje«, kar Skok, ERSJ I 760 s precejšnjo verjetnostjo lokalizira na otoku Braču, obenem s sln. *jašek* »Schacht, Wasserbecken« je mogoče po tem prevoju povezati z lit. *úoksas* »Öffnung, Hohlraum«. V slovenščini tvori ta osnova tako besedno družino, da res ni mogoče verjeti v izposojenke iz nemščine. Poleg tega v nobeni drugi nemški izposojenki nimamo v slovenščini začetni *ja-* iz *a-*.

Tudi drugo, samo na Braču izpričano besedo *gāba* »podagra«, ki jo pušča Skok, ERSJ I 541, brez razlage, je mogoče povezati s sln. *gābati*, *gābam* »darben, zugrunde gehen, krepieren«, kjer ne more biti -a- < -b- (to je mogoče v sbh. *gābav* »kriv na kojem udu«). Pri sln. *gabati* moremo izhajati samo iz pred-slovanskega **gōb-* poleg **goub-* v *pogubiti* in **gūb-* v *pogybno*^{Nti}, vse iz ide. **gheub-* »biegen«.

JUBILANTA

PROFESOR STANKO ŠKERLJ — OSEMDESETLETNIK

Te dni bo slavil svojo osemdesetletnico profesor Stanko Škerlj, jezikoslovec in literarni zgodovinar. Rodil se je 7. februarja 1893 v Novem mestu; tam je tudi dokončal osnovno šolo in gimnazijo. Že v zadnjih letih srednje šole ga je vleklo k jeziku in književnostim. Na Dunaju si je za študij izbral nemščino in italijanščino, torej germanistiko in romanistiko, a prav kmalu je druga prevladala. Eno študijsko leto je prebil na florentinski univerzi, doktorsko čast pa si je pridobil z rigorozni in z disertacijo na literarno-zgodovinsko temo: Razmerje najstarejše italijanske lirike do srednjevisokonemškega Minnesanga.

Njegovo zanimanje se je kaj kmalu prevesilo na jezikovno plat; morda so v tej smeri vplivali njegovi dunajski učitelji, kot Meyer-Lübke ali Ettmayer, gotovo pa tudi poučevanje na srednji šoli: razlaganje jezikovnih pojavov je terjalo poglobljen študij teh pojavov.

V letih 1917 do 1930 je bil Stanko Škerlj profesor na ženski realni gimnaziji v Ljubljani. Med službovanjem je bil dve leti na študiju v Parizu. V tistem času ga je že popolnoma pritegnila romanska sintaksa, ki je bila, razen za francoščino, kaj slabo raziskana. Sad tega študijskega bivanja in dela na École des Hautes Etudes je izčrpno in še danes upoštevano delo o sintaksi deležnika sedanjega časa in gerundija v stari italijanščini, objavljeno leta 1926 kot redna publikacija te visoke šole in nagrajeno od pariškega Institut de France.

Od leta 1930 pa do leta 1946 je predaval na beograjski univerzi, najprej kot docent za italijanski jezik in književ-

nost, potem kot izredni profesor za romansko filologijo. Leta 1945 je bil izvoljen za rednega profesorja za romansko filologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Odtlej pa vse do upokojitve je bil predstojnik seminarja za romansko filologijo; v študijskem letu 1947/48 je bil tudi dekan fakultete. V pedagoškem delu na univerzi je marsikaj zasnoval na novo in si predvsem prizadeval, da bi prišli do veljave tisti aspekti jezikoslovja, ki so bili v starejši lingvistiki manj obravnavani.

Prof. Škerlj je nemara zadnji od jugoslovanskih romanistov, ki so svoje pedagoško delo posvečali jezikoslovju in literaturi. Ne samo pedagoško: študije o Danteju, o Petrarci, o Leonardu kot mislecu in piscu, o Machiavelliju, Celliniju in Goldoniju in pa pomemben aspekt naše kulturne zgodovine, zajet v razpravo o italijanskem gledališču v Ljubljani v preteklih stoletjih, pričajo, da zanimanje za literaturo in za raziskavo kulturnih odnosov med Italijo in južnimi Slovani, predvsem Slovenci, ni nikdar prejenjalo.

In vendar so njegov veliki opus jezikoslovne razprave. Čeprav je po študiju italijanist in je tudi italijanistiki, natančneje italijanski sintaksi, posvetil večino svojega dela, je prof. Škerlj načel tudi vprašanje splošnega jezikoslovja. V želji, da bi prodril do realnosti jezika, izhaja iz funkcije jezika in prekuša veljavnost in uspešnost jezikovnih tvorb; skuša torej dognati, ali jezikovna sredstva ustrezajo psihičnemu substratu, se pravi miselni vsebini danega trenutka. Ugotavlja neskladnost med strukturo tega, kar smo povedali (enunciacijo) in med strukturo psihičnega substrata, torej tega, kar smo na-

merjali povedati (enunciandum). Ko išče temu dejstvu vzrok, ga vidi predvsem v omejenih sredstvih jezika: siromaštvo jezika v primeri z bujnostjo psihičnega dogajanja, pa tudi utemeljeno spoštovanje tradicije, ki je podlaga medsebojnemu sporazumevanju in ki zavira (potencialno) neumerjeno ustvarjanje novih oblik, pravi Škerlj v svoji razpravi *Enunciacija, stavek, predikat*, objavljeni v *Ramovšu* posvečeni številki *Slavistične revije* (Ljubljana 1950).

Taka uporaba že obstoječih struktur za drug psihični substrat je še bolj vidna v jezikih, kjer togi besedni red ne dovoljuje, da bi s stavu besede označili njeno funkcijo v stavku, torej njeno pravo vrednost. Francoščina, na primer, bi se morala v takih stavkih zateči k strukturi *c'est le père qui ...* torej k strukturi, ki je po svojem nastanku kazalna, pa jo govoreči, ne da bi jo kaj spremenil, stereotipno uporabi v novi funkciji. Ta sintaktični pojav — v semantiki ima podobno vlogo metafora — imenuje Škerlj sintaktično stereotipizacijo. Naloga jezikoslovca je, da upošteva jezikovno sliko substrata, da pa skuša zmerom dognati, kakšen je pravzaprav bil psihični proces, ki se je v stavku realiziral. Nesoglasja med substratom in enunciacijo so ravno dokaz za avtonomnost jezika.

Prof. Stanko Škerlj je posegel tudi na področje slavistike, oziroma natančneje slovenistike, in sicer že z razpravo *Bezlične povratne rečenice s aktivnom konstrukcijom*, objavljeno v *Beličevem zborniku* v Beogradu leta 1937. Pomembna je nadalje študija *O »pleonastičnih«* nikalnicah v slovenščini, objavljena v italijanski reviji *Ricerche slavistiche* in ponatisnjena v *JiS VIII*, 1962/63; tudi tu je očitno stalno prizadevanje, da bi ob presenetljivi uporabi nikalnice zmeraj skušali dognati psihični proces in ne samo ugotoviti njeno uporabo. Skupaj z R. Aleksićem in V.

Latkovićem je sestavil obsežni *Slovensko-srbskohrvatski slovar*, Beograd-Ljubljana 1964, plod domala dvajsetletnega poglobljenega dela.

Jezikoslovno in nacionalno pomembno je tudi gradivo (ribiška in pomorska terminologija), ki sta ga za *Meditranski lingvistični atlas* nabrala Stanko Škerlj in Tine Logar pri Sv. Križu nad Trstom. Sv. Križ predstavlja edino slovensko točko; da sploh je v atlasu, je ravno Škerljeva zasluga.

Pri svojih predavanjih in seminarjih je prof. Škerlj združeval pedagoške sposobnosti in visoko znanstveno raven; poleg tega je bil v svoji stroki mentor nekaterim mlajšim jezikoslovcem, tudi na drugih jugoslovanskih univerzah. Ljubezen in vnemo do jezikoslovja je nevsiljivo vcepljal tudi drugim, ne samo svojim študentom. Bil je pobudnik za ustanovitev lingvističnega krožka na Filozofski fakulteti v Ljubljani in dvajset let njegov predsednik. Skupaj s prof. Milanom Grošljem je dal zamisel za izhajanje revije *Lingistica*, ki ji je še danes sourednik.

Znanstveno in strokovno delo, delo skoraj šestdesetih let, mu je prineslo priznanje doma in v tujini: leta 1969 je postal redni član SAZU; je član več mednarodnih jezikoslovnih in literarnih društev, beneška akademija *Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* pa ga je lansko leto izvolila za svojega častnega člana.

Nenehno, vztrajno delo ohranja in leta nimajo tiste teže, kot njih število kaže; v romanistiki je dovolj pomisliti na Menéndez de Pidal, ki je pri devetdesetih objavil obsežno študijo o Chanson de Roland: akademiku Stanku Škerlju želimo še mnogo let zdravja in uspešnega dela in upamo iz njegove zakladnice še na marsikaj dragocenega.

Milica Skubic
Filozofska fakulteta v Ljubljani

TINE OREL OB ŠESTDESETEM LETU

Najbrže ni docela smotrno ustvarjalnemu, dinamičnemu, v številne dejavnosti zagnanemu možu pisati godovne besede, ko pogleda čez šestdeseto leto. Navsezadnje njegovo delo še zdaleč ni končano; zakaj bi se torej ozirali v prehojeno, ko pa je korak še dolg in prožen? — Tako pomislimo, ko presenečeni ugotovimo, da si jih je profesor Tine Orel, znan sicer kot planinski publicist, pa tudi kot slavist, dolgoletni strokovni in pedagoški delavec, pravkar že naložil šestdeset. A recimo, da vzamemo šestdesetletnico, kakor si vzame gorohodec trenutek počitka, trenutek za pogled okoli sebe in vnazaj.

Potem se odpre takle pogled.

Rodil se je Tine Orel 9. 2. 1913 v Trzinu, končal šentviško gimnazijo in študij na ljubljanski filozofski fakulteti, se uslužbil kot profesor v Celju, plačal med vojno svoj davek, po vojni pa kot direktor dolga delovna leta posvetil celjski gimnaziji, celjskemu šolskemu, kulturnemu in drugemu družbenemu življenju, kot inšpektor tudi šolstvu širšega celjskega območja, kot urednik Planinskega vestnika slovenskemu planinstvu. Po 1963. je bil v Ljubljani pedagoški svetovalec za slovenski jezik in direktor Zavoda za prosvetno pedagoško službo, svetovalec na republiškem sekretariatu za prosveto in kulturo oziroma na Zavodu za šolstvo SRS, kjer je skrbel za osnovnošolske in srednješolske učbenike; prav zadnji čas dela kot profesor za kulturo ustnega in pisnega izražanja na Pedagoški akademiji v Ljubljani.

Kot slavist se je sprva posvetil verzologiji (Ritem pri Prešernu, 1940; kritika Isačenkovega »Slovenskega verza«, 1939), potem je za Klasje 1948 pripravil komentirano izdajo Rokovnjačev (ki so izšli še trikrat, od tega dvakrat v Kondorju), za Kondorja je uredil prav tako

komentirano antologijo slovenskega planinskega potopisja (1968), za šolske potrebe je v ustrezni stiski zgodnjih povojnih let skupaj s prof. Andoljškom izdal skripta iz slovenske literarne zgodovine, od 1965 redno sodeluje pri SBL in od 1967 pri Jugoslovanskem leksikografskem zavodu v Zagrebu; napisal je vrsto pedagoških člankov, ki se deloma dotikajo tudi slavistične šolske problematike (v Sodobni pedagogiki, Otrok in družina), pripravil komentirano izdajo Mlakarjevih planinskih spisov; nepregledna je vrsta njegovih gledaliških poročil, literarno in gledališko informativnih člankov v gledaliških listih, da njegovega deleža kulturi slovenskega planinskega pisanja ne omenjamo, tu je njegov delež naravnost neprecenljiv.

— Morda se zdi njegovega strokovnega slavističnega pisanja sorazmerno ostalemu publiciranju malo; res je — in to je škoda spričo profesorjeve ne navadne razgledanosti. Vendar moramo njegovemu zapisanemu strokovnemu prispevku dodati še profesorjevo neposredno, zmeraj prijazno in spodbudno, strokovno utemeljeno živo besedo; najbrže ni dijaka s celjske gimnazije tistih let, učiteljev, profesorjev, ki jih je inšpiciral takrat in kasneje, ki jim ta beseda, porojena iz široke človeške razumevnosti, načitanosti in omikanosti, ne bi ostala v spominu. Kot takšnega ga imajo navsezadnje še danes dragoceno priložnost spoznavati študentje ljubljanske pedagoške akademije.

Prav zato, spričo neusahlega delovnega zagona, ta šestdesetletnica res ni priložnost za takšno ali drugačno inventuro, prej priložnost za to, da si priznavalno prikličemo v zavest bogastvo že opravljenega dela in da godovniku kot slavistu izrečemo prijazna voščila!

Matjaž Kmecl

Zapiski, ocene in poročila

OB MONOGRAFIJI O BESEDNIH ZVEZAH V BELORUŠČINI*

Z vprašanjem povezovanja besed v večje sintaktične enote so se ruski, ukrajinski in beloruski jezikoslovci v zadnjih desetletjih razmeroma pogosto in sistematično ukvarjali; posebno bogato je na tem področju rusko sintaktično izročilo, katerega začetki segajo prav do slovničnih spisov Lomonosova, današnje ime (rus. slovosočetanie) pa so besedne zveze dobile v slovnici Vostokova (1831). Vendar odnos do besednih zvez kot samostojnega sintaktičnega predmeta niti v ruskem niti v širšem slovanskem jezikoslovju ni bil enoten; posamezni avtorji so pripisovali besednim zvezam osrednje mesto v sintaksi (F. Miklošič npr. pravi: »Tisti del slovnice torej, ki naj razloži pomen (vloga) besednih vrst in besednih oblik, se imenuje sintaksa.« — Gl. *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, 1868-74, str. 1), medtem ko so drugi izhajali iz stavka, ne da bi področji točneje razmejili (prim. J. Ries, *Was ist Syntax?*, Marburg 1894; Zur *Wortgruppenlehre*, Praha 1928).

Na sovjetske sintaktične obravnave zadnjih dveh desetletij so imeli odločilen vpliv teoretični pogledi (na besedne zveze in stavke), ki jih je v svojih študijah razvil in oznanjal V. V. Vinogradov in ki so dobili svojo strnjeno obliko v uvodu v drugo knjigo ruske akademske slovnice (1954). V. V. se je oprl zlasti na delo dveh najpomembnejših ruskih sintaktikov, Šahmatova in Peškovskega, obenem pa je njuna dognanja kritično ovrednotil, posebno glede na razjasnitev odnosa: beseda — besedna zveza — stavek. Čeprav je ostalo marsikaj le za silo izpeljano (npr. položaj predikativnih besednih zvez, vsebina termina sintagma v primerjavi z besedno zvezo (slovosočetanie), dobijo druge misli prepričljivo podoben in poudarek; med take moramo šteti trditve, da besedne zveze pridobijo komunikativno funkcijo šele v stavku, katerega osnovna značilnost pa je stavčna intonacija; dovolj vidno so bili začrtani temeljni obrisi strukturne organizacije besednih zvez v ruščini in podana njihova klasifikacija, manj pa se je mogel V. posvetiti vprašanju semantične povezljivosti besed.

Da bi laže določili mesto pričujoče monografije v vzhodnoslovanski sintaktični literaturi, moramo vsaj bežno omeniti nekaj najvidnejših del o besednih zvezah; med najuspešnejše proučevalce besednih zvez v ruščini prištevamo V. P. Suhotina (besedne zveze v prozi Lermontova) ter Švedovo in Prokopoviča (Slovosočetanie v sovremennom russkom literaturnom jazyke, M. 1966), ki sta v zadnjem desetletju poglobila teoretične poglede na vprašanje besednih zvez. V podobni smeri raziskujejo besedne zveze tudi v ukrajinščini (prim. G. M. Vdovičenko, *Slovospolučennja* v sučasnij ukrajin'skij literaturnij movi, Kijev 1968). V glavnem na istih načelih slonijo tudi raziskave beloruskih besednih zvez (Bulahač, Zjanevič, Šydloški, Padgajski in dr.), ne smemo pa spregledati prizadevanj za prenovitev metodologije sintaktičnega raziskovanja (posebno A. Ja. Mihnevič). Za vse tri vzhodnoslovanske jezike obstajajo številne razprave in disertacije, ki obravnavajo ali posamezne tipe besednih zvez v današnjih knjižnih jezikih ali besedne zveze pri pomembnejših pisateljih ali razvoj besednih zvez v zgodovini jezika.

Avtor knjige o beloruskih besednih zvezah A. I. Narkevič je znano ime v beloruski sintaktični literaturi; že od srede petdesetih let srečujemo njegove prispevke o besednih zvezah v beloruskih jezikoslovnih zbornikih in slovnica, posebno opazen pa je njegov delež v beloruski akademski slovnici (1966). Kot eno bistvenih lastnosti Narkevičeve razprave je treba poudariti njeno celovitost; zajel je vse mogoče tipe svobodnih besednih zvez v današnji knjižni beloruščini in pri tem upošteval gradivo iz različnih stilnih plasti od leposlovja do znanosti in vsakdanjega praktičnega jezika. Čeprav Narkevič izhaja iz vinogradovskih teoretičnih izhodišč petdesetih let, so mu bogate izkušnje ob beloruskem sintaktičnem gradivu omogočile, da je izčistil, poglobil in dopolnil splošnoteoretične poglede na besedne zveze (prim. str. 21, kjer je govor o odnosu beseda — besedna zveza). Pri analizi gradiva upošteva Narkevič tudi sintaktična dognanja N. Ju. Švedove, v katerih se močneje uveljavljajo ideje praške lingvistične šole (Mathesius); svoja načela je Švedova predstavila v knjigi *Osnovy*

* A. I. Narkevič, *Sistema slovaziučennjau u sučasnaj belaruskaj move*. Vydavectva BDU. Minsk 1972. 336 str.

postrojenja opisatel'noj grammatiki sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka (M. 1966), preizkusila pa v novi akademski slovnici, ki je izšla v njeni redakciji (Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, M. 1970).

Oglejmo si nekatere temeljne postavke, ki so avtorja vodile pri razvrščanju in interpretaciji beloruskih besednih zvez: besedna zveza je zveza vsaj dveh polnopomenskih besed, ena komponenta zveze je nadrejena drugi, jo vodi (glavna, nadrejena beseda — steržnevoe slovo), značaj podredne zveze določajo kategorialne lastnosti nadrejene besede; besedna zveza ima oblike, ki jih določa sistem oblik nadrejene besede; prave besedne zveze so svobodne (ločljive), v njih ostaja pomenska samostojnost vsake od sestavin neokrnjena, v otrdelih besednih zvezah je pomenska samostojnost ene od sestavin opešala ali se celo izgubila, tako da se taka zveza približa vrednosti ene besede; svobodne besedne zveze so lahko leksikalno odprte ali zaprte (omejene); glede na strukturne posebnosti so zveze lahko proste, zložene in kombinirane; besedna zveza izraža določen sintaktični odnos; besedna zveza kot sintaktična enota nekomunikacijske ravni pridobi komunikativno funkcijo v stavku, pri čemer se vključuje v strukturo stavka (ali postane stavek) brez sprememb v svoji notranji zgradbi in se podredi le splošni intonacijski shemi stavka ali pa se mora zaradi aktualne členitve stavka besedna zveza razstaviti.

Narkevičeva monografija je razdeljena na pet večjih poglavij: v uvodnem delu avtor na kratko prikaže zgodovino proučevanja besednih zvez pri vzhodnih Slovanih, deloma pa se ozre tudi po sintaktični literaturi v zahodnem slovanskem in neslovanskem jezikoslovju; izčrpejše se ustavlja pri teoretičnih in metodoloških izhodiščih, ki so ga neposredno vodila v obravnavi beloruskega gradiva v osrednjih dveh poglavjih, v poglavju o brezpredložnih (35—152) in v poglavju o predložnih besednih zvezah (153—300); pred končno poglavje (318—331), v katerem je avtor strnil rezultate svoje raziskave, je uvrščeno še poglavje o aktualnih procesih v razvoju sistema besednih zvez v sodobnem beloruskem knjižnem jeziku (301—317).

Brezpredložne zveze je N. razdelil na take, pri katerih je odvisna sestavina sklonljiva, in na take z nesklonljivo odvisno besedo; znotraj le-teh so trdno ustaljene sheme, tako da razvrsti najprej vse zveze s samo-

stalniško besedo v roditelju in glede na nadrejeno besedo: samostalni, pridevnik, števniki, zaimki, glagoli, prislovi. Enako so razčlenjene tudi skupine z dajalnikom, tožilnikom in orodnikom. Vse zveze navaja avtor v stavčnem kontekstu, kar mu pomaga tudi pri določanju sintaktičnih odnosov, ki jih zveze izražajo. Prav tako ravna avtor tudi v poglavju o predložnih besednih zvezah, pri katerih je pač odvisna sestavina zmeraj le samostalni ali samostalniško rabljena beseda; tu se pregledno zvrstijo vsi beloruski predlogi, od večfunkcionalnih prvotnih (npr. na, za, pa) do pomensko izrazitejših (mlajših) drugotnih (npr. pablizu, suprac', nasustrač, pavodle, u paradku, z pryčyny, z mētaj, u kirunku, u adnosinah da, u napramku da, pa šljahu da).

Ne moremo dvomiti o tem, da je avtor s svojo gosto mrežo zajel vse tipe zvez, ki obstajajo kot živi vzorci v današnji beloruščini; tudi razporedil jih je premišljeno, tako da se bo uporabnik hitro znašel, če bo npr. za primerjavo z drugimi slovanskimi jeziki potreboval informacijo o ustreznih beloruskih besednih zvezah. Pri tem je avtor s posebno tenkim posluhom ločeval produktivne skupine zvez od manj produktivnih in neproduktivnih, škoda je samo, da te oznake ne izstopajo dovolj očitno. Zdi se tudi, da je razporeditev nekoliko preveč formalna in toga, saj so zaradi sheme velikokrat daleč vsakebi obravnavane glavne besedne vrste (samostalni, glagol, pridevnik), ki besedotvorno, pomensko in sintaktično marsikdaj sodijo blizu skupaj; tu je glagol ločen od samostalnika in pridevnika s števniki in zaimensko skupnico, ki sta v tvornosti besednih zvez le navidezno enakovredni glavnim besedam.

Avtor je pri analizi in vrednotenju zvez zanesljiv in dosleden, kar priča ne samo o suverenem poznavanju beloruskega jezika, ampak tudi o jezikoslovni in še posebej sintaktični razgledanosti. Redki so primeri, ko z avtorjevo klasifikacijo ni mogoče soglašati; mednje bi spadale prislovne zveze z roditelnikom (65—67), ki jih obravnava avtor kot polnovredne (*uzdouž raki, naperadze kalony, pablizu čygunki*), čeprav je sprejel načelo, ki se ga sicer tudi drži, da sta za besedno zvezo potrebni najmanj dve polnopomenski besedi. Sicer priznava, da se te vodilne sestavine (prislovi) v stavku večinoma spreobrnejo v predlog, vendar utemeljuje svojo odločitev s primeri, ko je takšna zveza tudi v okviru stavka osamosvojena, npr.: *Ljuba sa zdiuennem ubacyla kalja dzvjarej, popleč Vali, Sašku; to-*

da namesto *popleč* bi bil lahko uporabljen tudi kateri od primarnih predlogov. Avtor je to svojo odločitev prekalal že sam s tem, da je pri obravnavi predložnih zvez pritegnil iste (in še druge) prislove-predloge k trodelnim zvezam tipa: *vil'gotnaja kalja* studni, *blednaja paslja* rodau, *starjšij sjarod* mladzi, *blizkija pavodle* liku (178).

Nekaj pomislov zbuja tudi del gradiva, s katerim avtor ponazarja razvoj sistema besednih zvez v najnovešem obdobju knjižne beloruščine; tako navaja med novimi ločljivimi besednimi zvezami tudi ne-ločljive, kot je npr. *Peršae maja* ipd.

Ko znova prelistavamo Narkevičevo razpravo o besednih zvezah, se nam utrdi prepričanje, da imamo pred seboj bogato belorusko sintaktično gradivo, ki je klasificirano in obdelano z vso vestnostjo in natančnostjo; avtor res ni svojih pogledov soočil z modernejšimi tokovi v slovnični teoriji (Šaumjan, Chomsky), zato pa se ni ustrašil gmote zamotanega gradiva in je ustvaril delo, ki ima v beloruskem jezikoslovju pomembno mesto, obenem pa je nepogrešljivo za vsakega slovanskega sintaktika.

Franc Jakopin

Filozofska fakulteta v Ljubljani

ALI TERJATI ALI ZAHTEVATI?

Ta glagola sta nekako do petdesetih let živela drug ob drugem, se delno pomensko enačila, delno pa sta pokrivala vsak svoje posebne pomen v sodobnem knjižnem jeziku. Potem se je na opozorila nekaterih jezikoslovcev, češ da je *zahtevati* po nepotrebnem privzel iz hrvaščine, začelo vseprek pisati samo *terjati*. Po nekaj ugovorih,¹ tudi v Pismih bralcev,² je pretirana raba tega glagola popustila, vendar so se medtem ustaljena razmerja med *terjati* in *zahtevati* porušila in danes marsikdo res ne ve več, kdaj in kako naj uporablja eno oziroma drugo besedo. To potrjuje pisanje zlasti po revijah in časopisih (npr. *Sodobnost*, *Prostor* in *čas*, *Knjiga*, *Delo*).³

Najprej je treba poudariti, da sta obe besedi — *zahtevati* in *terjati* — slovenski. Glagol *terjati* je seveda dosti starejši, saj ga srečujemo v knjigah že od Trubarja dalje, in živi ves čas tudi v živem govoru. Besedo *zahtevati* pa smo sprejeli pred 135 leti, torej v času marčne revolucije, ko smo Slovenci kot narod prvič postavili svoje zahteve. Do takrat je vse njene in svoje pomen nosila še beseda *terjati*, če se pojmovno niso dali prekriži z že obstoječimi milejšimi sinonimi, kot so *misliti*, *imeti voljo*, *želeli*, *pričakovati*, *iskati*, *vprašati po*, *prostiti* in *hoteti*. Pozneje so se v knjižnem jeziku uveljavili še novi, zlasti intenzivnejši sinonimi kot *predlagati*, *naročati*, *predpisovati*, *ukazovati*, *lastiti si*, *insistirati*, *reklamirati* ipd. Zato je leta 1933 Anton Breznik, ko je dognal, kako hitro se je umaknil iz rabe glagol *terjati*, prizadeto zapisal: *Zdaj niti ne zahtevamo več, ampak po francosko reklamiramo!*⁴ Toda kljub mnogim delnim ali popolnim sinonimom sta glagola *zahtevati* in *terjati* ohranila osrednjo po-

mensko vlogo. Po vidu sta oba nedovršna, opravljata pa tudi dovršno funkcijo, kar je razmeroma redek pojav pri starih domačih besedah. Rečemo lahko torej »začnem *terjati*, *zahtevati*«, kakor tudi »počakaj, da ga *terjam*; počakaj, da *zahtevam*«. Kljub temu si je *terjati* ustvaril še prave dovršne oblike *izterjati*, *poterjati*, z delnimi pomenskimi odmiki. Glagol *zahtevati* pa je narejen iz dovršnika *zahoteti*, ta pa iz *hoteti*, katerega drugi osnovni pomen je *imeti voljo*, *željo*, *zahtevo po čem*,⁵ npr. otrok hoče kruha, t. j. ga *zahteva*.

V začetku druge polovice prejšnjega stoletja sta torej trčili sinonimski besedi *terjati* in *zahtevati*. Nekateri pisatelji, zlasti Jurčič, so uporabljali *terjati* v vseh pomenih. Mlajši pisatelji pa, kot Kernik in Tavčar in za njima drugi, so vedno pogosteje uporabljali *zahtevati* za vse pomen in zveze razen za osnovni pomen. Če je tenkočutni Janez Trdina v svojih Verskih bajkah na Dolenjskem celo za ta osnovni pomen — o njem bomo podrobneje govorili kasneje — uporabil glagol *zahtevati*,⁶ je s tem dokazano, da se je moral *zahtevati* zelo hitro razširiti in utrditi ne le v knjižnem jeziku, ampak tudi v ljudski govorici. Najdemo ga tudi v narodnih pesmih, rekih in pregovorih, npr. *Kdor preveč zahteva, nič ne dobi*.

¹ Prim. J. Toporišič, *Jezikovni pogovori II*, Ljubljana 1967, 74.

² A. Pečar, *Delo* 21. 2. 1965.

³ *Prostor* in *čas* 1971, št. 3/4, ima šestkrat *terjati* in trinajstkrat *zahtevati*.

⁴ A. Breznik, *Življenje besed*, Maribor 1967, 140.

⁵ Prim. SSKJ I pod geslom *hoteti*.

⁶ *Zahtevali so se tekoči in zaostali davki in odškodovanje z obrestimi vred* (Ljubljanski zvon 1881, 541).

Pomensko razmejitev med glagoloma je zagovarjal Fran Levstik. Poudarjal je, da *terjati* ne more stati v nobeni drugi zvezi kot *terjati koga za kaj*, npr. *terjal je sosedu za dolg*, češ da je samo to ljudsko. Za vse ostale pomene je predlagal poleg *hoteti* glagol *zahtevati* oz. zvezo *zahtevati kaj od koga*.⁷ Ta Levstikova formula se je nato pojavljala bolj ali manj nespremenjena v vseh jezikovnih priročnikih tja do Slovenskega pravopisa 1962 vsaj kot najboljša varianta, če že ne kot normativno obvezna, in široka dejanska raba jo je v glavnem potrjevala. Tako sta besedi uporabljala oba osnovatelja našega sodobnega knjižnega jezika, Župančič in Cankar. Pri Cankarju *terjajo* ljudje *dolg*, *plačilo* in *pravico*, izjemoma tudi *kruha* in *srce*; *zahtevajo* pa *postavitev župnišča*, *sodbo*, *spoštovanje*, *vero*, *nič*, *veliko* in *zahtevajo* končno, *da se kaj naredi*, *da učitelj mólči*, *da bodi ubogljiv*, *da imej glavo na konopcu*, *da si danes bel in jutri črn* ipd. Frekvenčno razmerje v rabih glagolov *terjati* in *zahtevati* pri Cankarju je 3 : 13, kar ustreza tudi absolutni frekvenci slovenskega besedišča 23 : 74.⁸ Zato moramo nekoliko popraviti mnenje, ki se je na podlagi nekaj Breznikovih⁹ in Bajčevih¹⁰ trditev o Cankarjevem odnosu do izposojenk prijeló tudi teh dveh glagolov. Ni res namreč, da bi Cankar v prvih letih uporabljal samo glagol *zahtevati*, kasneje pa, ko se je zavedel njegovega izvora, le glagol *terjati*.¹¹ Uporabljal je obe besedi vzporedno, kakor smo prej opisali. Zlasti rad ju je uporabljal v sinonimnem ali antonimnem odnosu. Npr.: *Kdor ne zahteva od življenja ničesar, je gnusna golazen, ki ima vsakdo pravico, da jo stre s peto. Samo tisti ima pravico do življenja, ki se zaveda te pravice in ki jo terja, če mu jo kratijo*. Ali v Hlapcu Jerneju: *Ne bom prosil in ne bom jokal... Dolžnik je moj/namreč bog/: ne klečim — stojim pred njim in terjam!* Najmočnejšo vlogo imata ti besedi v Hlapcih, in tu se tudi največkrat pojavita: dvakrat *terjati* in šestkrat *zahtevati*. Potem besedi izginjata iz Cankarjevega slovarja. V Podobah iz sanj npr. ju ni uporabil niti enkrat. Ali ima ta pojav svoj vzrok le v drugačni pripovedni snovi ali v drugačni pisateljski tehniki ali pa v spremenjenem Cankarjevem nazoru, kdo ve. Zanimivo posreden odgovor na vprašanje je dal Juš Kozak, ko je zapisal tole glosó: *Že dolgo premišlujem, kdaj je ta beseda /zahtevati/ izginila iz našega govora, našega mozga in krvi. Mislim, da so jo v kmetijskih puntih še pravilno rabili, poslej pa jo je slišal le še hlapec od gospodarja*.¹²

Toda povrnimo se k jezikovni analizi obravnavanega sinonimskega para *terjati* in *zahtevati*. Poskusimo jima odkriti izhodiščna pomena, nakazati njun pomenski razvoj in poiskati vzroke za njuno prepletanje.

Začnimo z glagolom *terjati* in si oglejmo nekaj zgledov: *Terjal ga je za dolg*. *Terjala ga je za preživnino*. *Davčni urad bo terjal od občanov zaostale davke*. V teh stavkih se kaže osnovni pomen glagola *terjati*. Nanaša se na razmerje med upnikom in dolžnikom. Osebek uveljavlja svojo pravico dobiti kaj na osnovi nekih objektivnih dejstev, npr. dogovora, pogodbe, zakona, in ta pravica je dokazljiva.

Nekoliko drugače je pri glagolu *zahtevati*. Npr.: *Bolnik je zahteval zdravnika*. *Zahtevam takojšen odgovor od tebe*. *Zahtevam, da ubogaš*. V teh stavkih ne gre za odnos upnik-dolžnik. V njih se kaže osebkovo močno hotenje, skrajna stopnja njegove volje. Ker je ta želja bolj ali manj poudarjena, se ne izpoveduje z milejšim oz. vljudnejšim *prosim*, *želim*. V primeri z glagolom *terjati* je tu kakršnakoli lastninska pravica osebka do objekta nedokazljiva oz. je sploh ni. Ker torej ta glagol izraža samo visoko stopnjo človekovega hotenja brez možnosti njegove objektivne preveritve, so se iz tega lahko razvile metaforične zveze kot: *Države zahtevajo enakopravnost*. *Zatirani narodi zahtevajo svobodo*. V takih zvezah pa se namesto *zahtevati* zelo rad pojavlja glagol *terjati*: *Države terjajo enakopravnost, svobodo*. Zakaj? Vzrok za prehod je treba iskati v vsebini tega glagola. *Zahteva* po enakopravnosti ali svobodi se zdi tako upravičena, kot je, recimo, *zahteva* po vrnitvi dolga. *Terjati* v teh zvezah je torej ekspresivna varianta nevtralnega *zahtevati*. Spomnimo se kar Jenkove pesmi Naprej: *Z orožjem in desnico nesemo vra-*

⁷ Napake slovenskega pisanja (Novice 1858, 44); Die slowenische Sprache nach ihren Redetheilen, Ljubljana 1866, 89.

⁸ Po gradivu za frekvenčni slovar slovenskega jezika v Institutu za slovenski jezik SAZU.

⁹ A. Breznik, prav tam 140, 230.

¹⁰ A. Bajec, Rast slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1951, 30.

¹¹ Tudi ni resnična Breznikova trditev na istem mestu, češ da je I. Prijatelj v izdaji Jurčičevih Zbranih spisov vsak *terjati* nadomestil z *zahtevati*. Prijatelj je pustil vsak Jurčičev *terjati*, ki se mu je zdel naslonjen na prvi pomen. Prim. Zbrani spisi III, 145, 152, 173. Sicer pa je treba jemati vse Breznikove trditve o Cankarju in njegovih sodobnikih ter nasploh o knjižnem jeziku po Pleteršniku z razumno previdnostjo, ker jih je zasnoval na podlagi preskromnega gradiva. Na to je opozoril tudi J. Solar, prav tam, 288.

¹² Ljubljanski zvon 1936, 616.

gu grom, zapisat v kri pravico, ki terja jo naš dom. Če pa ta volja ni posebej poudarjena, glagola zahtevati ni mogoče nadomestiti s *terjati*, ampak kvečjemu s *hoteti*. Npr.: *Za knjigo zahtevam oz. hočem deset dinarjev. Ropar je zahteval oz. hotel denar. Nakazano pomensko razliko med glagoloma terjati in zahtevati podpirata samostalnika terjatev in zahteva, kjer do pomenskega prekrivanja skoraj ni prišlo.*

Omeniti moramo še en tip zvez oz. stavkov, v katerih gre za prenos na vzročno-posledično razmerje med dvema ali več (abstraktnimi) pojmi. Npr.: *Zakon zahteva smrtno kazen. Čast, obzirnost zahtevata, da tega ne storiš. Ta poklic zahteva visoko izobrazbo. Temna obleka zahteva svetlo kravato. Reakcijsko letalo zahteva drugačna krila kot navadno letalo. Vrtnice zahtevajo sončno lego. Dograditev objekta je zahtevala združitev finančnih sredstev. Pomeni oz. pomenski odenki, ki jih nakazujejo navedeni stavki, so se razvili šele v novejšem času, zato nimajo jasnih razmejitev. Med njimi so taki, ki jim pomensko ustreza samo glagol zahtevati (npr. *zakon zahteva smrtno kazen*), večina zgledov pa je publicistična in se mora v splošnem knjižnem jeziku drugače izoblikovati, npr.: *k temni obleki spada oz. je primerna svetla kravata, reakcijsko letalo mora imeti drugačna krila, vrtnice imajo rade oz. potrebujejo sončno lego, za dograditev je treba združiti finančna sredstva*. Neprimeren za izražanje teh funkcij pa je glagol *terjati*, ker v svoji pomenski osnovi ne nakazuje razvoja v to smer. Ni dvoma, da se zelo slabo sliši takle stavek, prepisan iz pomembne strokovne knjige: *Vrednost blaga**

je določena z delom, ki ga blago terja za svojo izdelavo. Stavek je slab, ker je sicer pravilna, dobra beseda uporabljena v nepravilni zvezi oz. na nepravem mestu.

Zadnja skupina zvez je razmeroma majhna. Predstavlja jo časopisni kliše: *Nesreča je zahtevala pet žrtev*. Drugi osebkki tega klišeja bi še bili: *nezgoda, potres, katastrofa, povodenj, napad, bolezen* ipd. Kliše je nastal verjetno iz knjižne prispodobe »smrt je terjala svoj davek« oz. iz njene variante »smrt je zahtevala svojo žrtev«. Ker je za klišeje značilno, da se ne spreminjajo, in ker gre v le-tem za skrajno pomensko oslabitev glagola zahtevati s funkcijo gole vezave, se namesto njega ne sme uporabljati glagol *terjati*. V vsakdanjem jeziku pa bi se morala misel itak drugače povedati, npr. *ob nesreči je bilo pet žrtev, bolezen je pobrala pet ljudi, za kozami jih je umrlo pet, pri napadu je padlo pet vojakov*.

Na kratko, seveda zato tudi nekoliko grobo, bi se dalo takole formulirati napotilo za rabo analiziranih besed:

Glagol *terjati* se rabi za označevanje dolžniško-upniškega razmerja in je v tej funkciji nezamenljiv. Glagol *zahtevati* se rabi za označevanje zelo poudarjene želje; v določenih primerih se lahko nadomesti z ekspresivnim *terjati* ali milejšim *hoteti*. Glagol *zahtevati* za označevanje vzročno-posledičnih odnosov med pojmi je značilen za publicistični stil; zato mu je treba v nepublicistični rabi poiskati primeren sinonim ali ga opisati; glagol *terjati* ga ne more nadomestiti.

Stane Suhadolnik
SAZU v Ljubljani

PRIMER OCENJEVANJA

Številčna ocena more zelo nepopolno odražati znanje iz tako obsežne tematike, kot jo vsebuje pouk materinščine. Težavnost ocenjevanja tiči že v samem predmetu.

Nerealna ocena je velikokrat odraz učiteljevega načina ocenjevanja. Učitelji radi »sprašujejo za oceno« le v določenih obdobjih. Tak način podpira kampanjsko učenje. Ocena ni realen odraz resničnega znanja tudi tedaj, če jo dobi učenec za »zadnjo snov« ali če jo je učitelj na hitro ujel tik pred konferenco.

Pouk materinščine zajema pisno, ustno izražanje, literarno in slovnično gradivo, ki

se drobi na poznavanje biografskih in bibliografskih podatkov, literarne teorije, jezikovnih zakonitosti, analiz, interpretacij itd.

Znanje je treba pogosto preverjati. V konferenčnem obdobju mora dobiti vsak učenec več ocen, ne le eno ali kvečjemu dve in tisto od obvezne šolske naloge. Toda če vztrajamo pri »klasičnih« oblikah spraševanja, več kot dveh ocen ne bomo nikoli imeli. Nenehno aktiviranje učencev, jasne motivacije in sprotno ocenjevanje pa prinese v redovalnico celo vrsto ocen. Te naj nikakor ne bi bile samo številčne, ampak tudi opisne.

L. Karničar	odrasel; vse razumno presoja, na videz ne več tako aktiven kot lani (sept.), prerasel snóvi, zavzeto posluša samo nove stvari in take, ki so za druge težke (ekspresionizem, fonetika), odlično piše (okt.), gov. izražanje — vedno izbira tehtne besede; gradi na pridobljenem znanju (nov.), sijajna obdelava domačega čtiva (dec.), poglavje o stavku obvlada pregledno (dec.), redke pravopisne napake (dec.), samostojna vsebin. in oblikovna interpretacija pesmi (jan.); pripravil odlično učno uro z uporabo diafilma (marec), nekaj napak pri določanju neoseb. gl. oblik (april), prvi končal sekvence za pol. program pouka (april), znal (maj), vse leto redno pisal dom. naloge (junij)	5
M. Košir	tekoče snovi še ne zna (sept.), se začela prizadevneje učiti, a spet popustila (sept.), staro snov še odlično zna (okt.), postala aktivna (nov.), poglavje o stavku ji ne dela težav (nov.), besedne vrste — se moti (dec.), dela smiselne izvlečke iz učnih knjig (jan.), zelo dobro sodelovala pri seminarski obliki (jan.), piše lahkotno, govori še vedno zelo počasi in skoraj boječe (marec); ni imela domače naloge (april), dosti bolj aktivna kot prvo polletje (maj), zna stvari, ki se jih drugi ne spomnijo več (maj), malo pravopisnih napak	4
S. Herlec	zelo prizadevna, za učenje porabi precej časa; snov kmalu pozabi (okt.), ni imela dom. nal. (okt.), še precej pravopisnih napak (nov.); tekoče pripoveduje, če jo snov zanima, sicer se ustavlja sredi stavka (dec.); zelo socialna, nikdar sebična; prizna, da je veliko stvari pozabila (dec.); rada sprašuje (jan.), pred pisanimi nalogami vedno nemirna (marec); začela sistematično ponavljati, odloča se za sred. šolo (marec), bori se za boljšo oceno, znanje pa ni trdno (april), ni imela domače naloge (april); znala poprečno (maj)	3
A. Bukovnik	ni imel dom. naloge (sept.), brez dom. nal. (sept.); treba ga je veliko opominjati (okt.); večje pravopisne napake — vel. zač., asimilacija (okt.), možato prenese kritiko, nekaj časa »boljši« (dec.); se ne uči več (jan.), nekaj malega znal — knjiž. in stavek (jan.), se sam javil (jan.); dosti boljše govori kot piše; pričakoval boljšo oceno v prv. poll., zanašal se je na poz. ocene kontrol. nal. (febr.), aktiven (marec), spet popustil — ničesar vedel o samost. (april) — obvestilo staršem! — kaže novo aktivnost; vse leto zelo prijeten sogovornik (maj); znanje šibko; dosti bolj kritičen kot prej (maj), redno piše dom. nal.	2

Sami si pripravimo posebno redovalnico takšnega formata, da bo v njej za vsakega učenca dovolj prostora. Vanj vpisujemo vse: številčne ocene domačih, šolskih, kontrolnih nalog, testov ipd.; število doseženih točk, kadar se odločimo za tak način ocenjevanja (legenda: barvni svinčniki, različna velikost številk), manjkajoče domače naloge, rezultate domačega čtiva, seminar-skega dela; usno znanje, sposobnosti pomnjenja, oblikovanje misli; posebno zanimanje učenca, aktivnost ipd. Vsako opombo si označimo z datumom.

(Primer za 8. r. glej na str. 150.)

Pomembnost takih zapiskov je na primer tudi v tem, da učenca spremljamo, dokler ga poučujemo. Laže ugotavljamo njegov napredek ali nazadovanje in tudi vzroke za prvo ali drugo je možno ugotoviti hitreje.

NAČELNE MISLI JANA BAUDOUINA DE COURTENAYA

V št. 1—2 tega letnika Jezika in slovstva je F. Jakopin pisal o pomenu Jana Baudouina de Courtenaya za slovenistiko, razčlenil je in prikazal njegovo znanstveno pot; naj mi bo dovoljeno dodati besedo o človeku in citirati nekaj Baudouinovih načelnih misli, ki so za beneške Slovence še danes aktualne.

BdC človeka in njegove misli spoznamo najlepše iz dveh spisov: *Nekatere opazke ruskega profesorja v »Soči«* 1872 in 1873, ponatis v Gorici 1873 (tej brošuri je ob stoletnici prvega Courtenayevega obiska med Slovenci posvetila radijska postaja Trst A niz oddaj, ki jih je pripravila prof. Marija Cenda Klinc) in predavanje *Sull' appartenenza linguistica ed etnografica degli Slavi del Friuli*, ki ga je bral 5. septembra 1899 in je objavljeno v *XI Centenario di Paolo Diacono, Atti e Memorie del Congresso storico tenuto in Cividale nei giorni 3, 4, 5 settembre 1899, Cividale 1900*. (Njegova Ekseklenca Jan Baudouin de Courtenay s Kraljevske univerze je bil imenovan za enega podpredsednikov kongresa, ki sta se ga udeležila člana *Societas Labacensis Matica Slovenska* prof. Anton Laharner in prof. Simon Rutar ter trije beneški Slovenci: špe-trski župan Francesco Musoni, ki je tu bral predavanje *Il capitolo 23 del libro V della Historia Langobardorum e gli Sloveni del Friuli* z dokazi, da je Diaconov kraj Broxas istovetiti z Brišči med Špetrom in Pod-

Učence je treba na začetku leta seznaniti z načinom ocenjevanja. Spremeniti moramo njihovo zakoreninjeno prepričanje, da je z uspešno reprodukcijo kakega besedila mogoče »popraviti« oceno za prejšnje neznanje.

Učenci postanejo kritični in ne zahtevajo, da bi za odgovore dobivali samo številčno oceno. Vedo, da smo si zabeležili le pravilnost in nepravilnost odgovora in da je takih in podobnih opomb v naši redovalnici še veliko. Zaključno oceno v spričevalu predvidijo kot rezultat aktivnosti, ne pa kot matematično sredino številčnih ocen.

Posledica opisanega načina ocenjevanja (spremljanja učenčevega dela) je večja motiviranost učencev in hkrati večja aktivnost. V predmetu je vedno manj nezadostnih, pa tudi nobene nerealne petice.

Berta Golob
Kranj

bonescem; nadalje odvetnik Carlo Podrecca, avtor znane knjige *Slavia italiana*, in prof. Ivan Vogrič; o njem gl. »Sodobnost« 1972, str. 650.)

Predavanje BdC je malo znano: z znanstvenega vidika ga danes ne upoštevamo, ker je sam BdC pozneje popravil oznako beneških Slovencev, ki jo je tu podal, in še temeljiteje je njegove izsledke pozneje prevrednotil Fran Ramovš; zdi pa se mi vredno, da bi širši krog ljudi spoznal načelne misli, ki jih avtor izraža uvodoma. Zato bom preprosto prevedel del tega predavanja na str. 198 in 199 knjige in ga prepustil brez komentarja v premislek bralcem. Brati bi ga morali, kajpak v izvirniku, tudi politiki, ki je od njih odvisna administracija beneških Slovencev.

BdC: »... Žal živimo v časih, ki nam z markskaterega vidika hudo priključijo v spomin nekdanje barbarstvo; vojskam in pokolom, ki jih je srepa sila množila brez usmiljenja in brezobzirno, je sledilo mnogotero globoko in trdovratno sovraštvo, ki sproži sicer nekrvave, a enako usodne boje med narodi s poraznimi posledicami za skupno blaginjo človeštva. V teh časih, ko le iščemo kak emblem, kak simbol, kako ime za tarčo našega sovraštva do bližnjega, v teh neveselih časih je nastalo tudi strašilo panslavizma, čeprav je to le strašilo za nevedne, neuke ljudi in za take, ki nimajo čiste vesti.

Zategadelj smo priče nenehni in neskončni vrsti sumov in nesporazumov.

Kakor so ime Slovanov ustvariti tujci — to bomo takoj videli — tako je tudi takomenovani *panslavizem* stvaritev tujcev. Kakor sproži antisemitizem, gorje naših dni, čustvo vzajemnosti med Judi in potrebo obrambe pred skupnim sovražnikom, tako nenehno sproža *antislavizem*, ki razsaja med narodi mejaši, takomenovani *panslavizem*.

Prav ta je težava, na katero sem pred kratkim namignil. Da se izognem vsakemu nesporazumu, da se sporazumemo o našem gledanju na stvari, da odpravim iz svojega predavanja še tako majhno sled politike, moram izjaviti svoja načela.

Na srečo ne spadam v ono vrsto ljudi, ki nam stalno zagotavljajo, kako so polni ljubezni, pri njihovem delu pa venomer opazamo globoko sovraštvo. V meni ni ne ljubezni ne sovraštva; v meni je samo želja po resnici: hočem videti, opazovati in, kolikor je mogoče, razlagati. In če bi slučajno morali stopiti na praktična tla, so moja na-

čela, ki jih narekujejo ne oportunitizem ne strasti ne politična ješčost, temveč izključno čut za pravico, ta:

1. Če spoznamo v mejah vseh držav neko *vis major*, neko višjo silo, neko stalno dejstvo in nočemo priklicati gorja pokolov, žrtev, razdejavanja in bede, da te meje spremenimo, imamo vendar pravico in dolžnost zahtevati, da v obsegu državnih meja prebivalstvo ni za uradnike, temveč so uradniki postavljeni za prebivalstvo, da ni prebivalstvo prisiljeno učiti se jezika uradnikov, temveč da se morajo uradniki učiti jezika prebivalstva.

2. Ne prevladujoče število ne gospodujoči razredi nimajo pravice preganjati manjše število, takomenovane nižje razrede, ki so taki bodisi zaradi etničnega izvora bodisi zaradi socialnega položaja.

3. Kakor bi ne smeli obstajati preganjani ljudje, tako bi tudi ne smela obstajati preganjana plemena, preganjani narodi, preganjani socialni razredi. — — — «

Pavle Merkuš
Trst

SLOVESNOST V DERENDINGENU

Dne 18. marca 1972 so v Derendingenu odkrili ob cerkvi spominski križ, na vratih pa leseno ploščo, da je tu deloval Primož Trubar in je tu tudi pokopan. Oboje so oskrbeli tūbinski časnik *Schwäbisches Tageblatt*, Zavod za kulturo v Tūbingenu in evang. župnik Walter Döttling, Trubarjev častilec in prijatelj Slovencev.

O slovesnostih so pisali tudi pri nas, fotografijo spominske plošče so priobčili: Delo 4. 5. 1972, Rodna gruda 1972, str. 20 in Knjiga 72, št. 5, str. 374; F. Vodnik, Od obzorja do obzorja 1972, str. 131.

Slovesnost je začel W. Döttling. Priobčujemo v prevodu najznačilnejša mesta iz njegovega govora:

»Zbrali smo se ob izredni slovesnosti. Hvala ležno se spominjamo moža, ki je v 16. stol. po nemirnem beganju nazadnje deloval v Derendingenu in je tu tudi našel poslednji počitek, slovenskega reformatorja Primoža Trubarja...

Prvi je govorjeno slovensko besedo povzdignil v pismeni jezik. Do smrti je v svoj materni jezik prevajal biblijo. Ko je prestavil novo zavezo, je s tem storil domovini za kulturne razvoj dragoceno uslugo. Po-

stavil je most med svojim in našim narodom.

Latinski napis na plošči v naši cerkvi prīča: V grobu počiva le-tem mož sveti, Slovenec po rodu, Primož, ki Kristusu bil zvest je klicar in glasnik...

Tudi v Derendingenu imamo Trubarjevo ulico. Od leta 1587 visi v naši cerkvi omenjena spominska plošča. Že nekaj let krasi zakristijo Trubarjeva slika. Začeli smo tudi zbirati dokumente o Trubarjevem delu. Prejšnji mesec je cerkveni svet sklenil, da bo po Trubarju imenoval farno hišo, ki so jo začeli zidati v Derendingenu. Doslej je manjkal napis, ki bi naznanjal, kje je Trubarjev grob. Zelo verjetno je pokopan v cerkvi ob steni pri zakristiji... Lesena tabla na vratih in železen križ na steni, ki ju bomo zdaj odkrili, bosta opozarjala obiskovalce nanj. Tabla ima napis: PRIMUS TRUBER / Reformator der Slowenen. Nato sledi v nemščini in slovenščini napis: V TEJ CERKVI JE V LETIH OD 1567 / DO 1586 OZNANJAL EVANGELIJ / PRIMOŽ TRUBAR. POKOPAN JE / NA TEJ BOŽJI NJIVI. / NJEGOVO / ZADNJE POČIVALIŠČE JE NAJBŘŽ / TUKAJ MED VRATI IN ZAHODNO / STRANJO ZAKRISTIJE.

V križ je vgravirano ime z letnicami rojstva in smrti. Načrt za križ je izdelal in vrezal črke šol. svetnik Wilhelm Schneider iz Derendingena, križ pa je umetniško delo mojstra Karla Hippa iz Ammerbicha-Entringena.«

Nato se je zahvalil gostom: tübingskemu županu Doegeju, uredniku lista Schwäbi-

sches Tageblatt Schäferju, slovenskima skupinama iz Bregenza in Stuttgarta ter drugim.

Končal je z mislijo, naj bi se ravnali po Trubarjevem naročilu: »Vedno si moramo bratsko podajati roke in delati mostove prijateljstva med narodi«.

A. P.

Ljubljana

V OCENO SMO PREJELI

Radovich, Natalino: *Lessico fondamentale del russo moderno*. Frequenza e diffusione. I^o. (1300 unità). Padova, Istituto di filologia slava, Università di Padova 1972. (I) + 39 str. 8°. Strojepis. avtogr.

Jadranski koledar 1973. (Ur. Jože Koren. Vinjete Klavdij Palčič. V Trstu, Založništvo tržaškega tiska) /1973/. 297 + (I) str. 8°.

Bulletin scientifique. Section B: Sciences humaines. T. 8 (17), No. 7—9. (Glavni in odgovorni ur. Marko Kostrenčić. Zagreb, Savjet akademije nauka i umjetnosti) 1972. Str. 225—360. 4°.

Časopis za zgodovino in narodopisje. Nova vrsta. 8. (XLIII.) letn. 1972. (Ur. s sodelovanjem ured. odbora Jože Koropec.) Maribor, Obzorja 1972. Str. 181—313 + (V). 8°.

Strniša, Gregor: *Ljudožerci*. (Mrtvaški ples). (Opremil Bronislav Fajon.) Maribor, Obzorja 1972. 141 + (I) str. 8°.

Mrak, Ivan: *Rdeča maša*. Himnična tragedija v treh stopnjevanjih. Nastajalo med 1944-46. (Spremno besedilo napisal Taras Kermauner. Opremil Matjaž Vipotnik.) Maribor, Obzorja 1972. 67 + (I) str. 8°.

Mrak, Ivan: *Gorje zmagovalcev*. Himnična tragedija. Petero stopnjevanj. Nastajalo v letih 1943-44. (Spremno besedilo napisal Taras Kermauner. Opremil Matjaž Vipotnik.) Maribor, Obzorja 1972. 62 + (I) str. 8°.

Flisar, Evald: *Kostanjeva krona*. Tragikomedija v desetih dejanjih. (Opremil Matjaž Vidic.) Maribor, Obzorja 1972. 84 + (I) str. 8°.

SIMPOZIJ O TAVČARJU

Ob petdesetletnici smrti pisatelja Ivana Tavčarja pripravlja Slavistično društvo Slovenije konec letošnjega septembra v Škofji Loki simpozij o Tavčarjevem delu; referatom in razpravi o njih bosta posvečena dva delovna dneva. Vabimo slaviste (literarne teoretike in zgodovinarje, komparativiste, jezikoslovce in metodike), ki nameravajo na simpoziju sodelovati z referatom, naj naslov referata (s kratko označitvijo vsebine) prijavijo do 1. marca 1973 na naslov: Slavistično društvo Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12.

To obvestilo velja kot uradno vabilo k sodelovanju; osebnih vabil ne bo.

Ljubljana, 12. jan. 1973

Republiški odbor SDS

OBVESTILO

Slavistično društvo Slovenije obnavlja nagradna sklada »Kidrič — Prijatelj« in »Ramovš — Nahtigal« ter za leto 1972/73 razpisuje štiri nagrade po 1.000 dinarjev za najboljša znanstveno-raziskovalna dela (članke, razprave, knjige itd.) v slavistični stroki. Nagrade so namenjene raziskovalcem začetnikom, ki se s tem ukvarjajo poleg svojega rednega (pedagoškega, prevajalskega, lektorskega ipd.) dela na neraziskovalnih ustanovah.

Kandidati naj svoje prispevke, natisnjene po 1. 6. 1972 ali še nena-tisnjene, do 1. 6. 1973 pošljejo na naslov: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12.

Ljubljana, 21. 12. 1972

Republiški odbor SDS